

ΟΙ ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ ΤΟΥ ΤΡΑΓΙΚΟΥ «ΕΛΕΟΥ»

Κατὰ τὸν παροιμιώδη ὀρισμὸ τῆς ἀπὸ τὸν Ἀριστοτέλη¹ ἡ τραγωδία ἔχει ὡς ἐπακόλουθο² δι' ἐλέου καὶ φόβου τὴν τῶν τοιούτων παθημάτων κάθαρσιν. Ἡ φράση αὐτὴ — «ἡ δυσκολωτέρα γενικῶς περικοπὴ καὶ τοῦ ὀρισμοῦ καὶ τῆς ὅλης Ποιητικῆς»³ — ἔχει προκαλέσει ἀτέρμονες φιλολογικὲς ἀντιγωνιμίες ὡς πρὸς τὸ νόημα τῶν ἐπὶ μέρους λέξεων ἀλλὰ καὶ τὴ συνολικὴ σύλληψη τοῦ «ἔργου» τῆς τραγικῆς δημιουργίας ἀπὸ τὸν Σταχιρίτη.⁴

Ἐν πρώτοις βασικὸ πρόβλημα προκύπτει ἀπὸ τὸν ἀμφιλεγόμενο φορέα τῶν «παθημάτων», τὰ ὅποια «καθαίρονται» εἴτε μὲ τὴν ἔννοια τῆς ἐκβολῆς (purgatio) εἴτε τοῦ ἐξαγνισμοῦ (lustratio, purificatio):

α) Ἄν, δηλαδὴ, ὁ φιλόσοφος ὑπονοεῖ τὶς ψυχολογικὲς μεταβολές, ποὺ προξενοῦνται στὰ θεατρικὰ κοινὰ ἀπὸ τὰ δρώμενα ἐπὶ σκηνῆς, ἢ «κάθαρσις» ἐντοπίζεται στὸν ψυχισμό τῶν ἀτόμων, ποὺ ἐπηρεάζονται ἀπὸ τὴ δραματικὴ παράσταση.

β) Ἄν ὅμως ὁ «ἔλεος» καὶ ὁ «φόβος» περιορίζονται στὴν ἐντεχνη πλοκὴ

1. Ποιητ. 6, 1449b, 27-28.

2. Κατὰ τὸν Gerh. Else (*Aristotle's Poetics: The Argument*, Leiden 1957, 230) τὸ περαίνονσα δηλώνει τὴν ἐξέλιξη τοῦ φαινομένου τῆς «καθάρσεως» μέχρι τῆς συντελείας του.

3. Βλ. Ἰω. Συκουτρῆ - Σ. Μενάρδου, Ἀριστοτέλους περὶ ποιητικῆς, Ἀθῆναι 1937, 117*.

4. Ἡ πληθώρα τῶν σχετικῶν δημοσιευμάτων ἀποκαλύπτεται α) ἀπὸ τοὺς 1583 τίτλους στὴ *Bibliography of the Poetics of Aristotle* τῶν L. Cooper καὶ Alfr. Gudeman (N. Haven 1928) γιὰ τὴν περίοδο 1508-1927, β) τὰ συμπληρώματα σ' αὐτὴν ἀπὸ τοὺς T. Herck (*AJP* 52, 1931, 168-174) καὶ G. Else (*C W* 48, 1954-5, 73-82) γιὰ τὰ ἔτη 1940-1954, γ) τὴ συλλογὴ μελετῶν (*Essays on Aristotle's Poetics*), Edit. Amelie Oksenberg Rorty, Princeton Un. Press 1992, ὅπου ἐπισυνάπτεται κατάλογος 330 σχετικῶν ἐντύπων, καὶ δ) τὴ βιβλιογραφικὴ ἐπισκόπηση πραγματειῶν τῆς τελευταίας δεκαετίας (1986-1998², VII-XII) ὑπὸ Stephen Halliwell (*Aristotle's Poetics*, London 1986/1998). Πρβ. καὶ I. Bywater, *Aristotle's On the Art of Poetry*, Oxford 1909, 361-365 γιὰ παλαιότερα δημοσιεύματα.

τῶν ἐπεισοδίων, στήν καταξίωση τῶν δικαίων ἢ τὴν καταδίκη τῶν ἐνόχων κ.λπ. —τότε ἢ κατὰ τὴν τέχνην καλλίστη τραγωδία (Ποιητ. 13,1453 a 22-23) δικαίῳνει ἄφ' ἐαυτῆς τὴν ὑπαρξή της χωρὶς οἰονδήποτε συσχετισμὸ μετὰ τὸ ἀκροατήριον.

Στὰ ἐπόμενα δύο κεφάλαια (Α' καὶ Β') ἐξετάζω τὰ θέματα ποὺ σχετίζονται ἀντίστοιχα μετὰ τὶς ἀνωτέρω δύο ἀντιμαχόμενες ἀπόψεις ἐνῶ στὸ τρίτο (Γ') ἀποκρυσταλλώνονται ὁρισμένα συμπεράσματα ποὺ ἀφοροῦν γενικώτερα στὴν ἀριστοτελικὴ θεωρία περὶ τραγωδίας.

Α'

Μὲ ἀφετηρία τὸ ἐπίμαχο χωρίο τῆς *Ποιητικῆς* ἔχουν διερευνηθῇ μέχρι σήμερα ἐξαντλητικὰ⁵ οἱ σημασιολογικὲς ἀποχρώσεις τῶν ὅρων πάθημα καὶ πάθος, ποὺ ἐναλλάσσονται στὸν Ἀριστοτέλη χωρὶς αἰσθητὴ μεταξὺ τους διαφοροποίησιν⁶. Μποροῦν κατὰ περίπτωσιν νὰ δηλώνουν σωματικά, ἡθικά ἢ ψυχικά πλήγματα, συγκινήσεις, ψυχικὲς διαθέσεις καὶ ὁρμές. Στὴν εὐρύτερη κλασσικὴ γραμματεία χαρακτηρίζουν ἐνδεχομένως (δυσάρεστα) γεγονότα, μεταστροφές τῆς τύχης κτ.τ.

Εἶναι αὐτονόητο πῶς ἡ ἀπάντησιν στὸ ἐρώτημα μετὰ ποῖα ἔννοια ὁ Ἀριστοτέλης εἰσάγει τὴ λέξη *παθήματα* στὸν ὁρισμὸ τῆς τραγωδίας θὰ προκύψει ἀπὸ τὴ χρῆσιν της —ἀλλὰ καὶ τῆς συνώνυμης λέξ. *πάθος*— στὰ ὑπόλοιπα χωρία τῆς *Ποιητικῆς*, ποὺ εἶναι τὰ ἑξῆς:

1) Στὸ κεφ. 24, 1459 b 11, ὅπου ἡ ἐποποιία ἐξομοιώνεται μετὰ τὴν τραγωδίαν ὡς πρὸς τὰ εἶδη καὶ τὰ μέρη τους —ἔξω μελοποιίας καὶ ὄψεως— ὁ φιλόσοφος ἀποφαίνεται ὅτι γιὰ τὴ συγκρότησιν τοῦ ἔπους καὶ *περιπετειῶν δεῖ καὶ ἀναγνώρισεων καὶ παθημάτων*. Ἐδῶ προφανῶς τὸ πάθημα ταυτίζεται σημασιολογικὰ μετὰ τὴν ἔννοιαν τοῦ πάθους ὅπως ὁρίσθηκε νωρίτερα στὸ 11ο κεφάλαιον (1452 b 11) ὡς *πράξις φθαρτικὴ ἢ ὀδυνηρά, οἷον οἷ τε ἐν τῷ φανερῷ*

5. Πρβ. Herm. Bonitz, *Über πάθος und πάθημα im Aristot. Sprachgebrauch* (Sitz. Phil.-Hist. Klasse, kais. Akad. Wien, 55.1867, 13-55) καὶ Herm. Baumgart, *Pathos und Pathema im Arist. Sprachgebrauch*, Königsberg 1873.

6. Βλ. Κωνστ. Γεωργούλη, *Τὸ πρόβλημα τῆς τραγικῆς καθάρσεως*, *Πλάτων Ζ* (1955) 152-153· D. W. Lucas, *Aristotle Poetics*, Oxford 1972, 97. Ὁ Jacob Bernays ὅμως (*Zwei Abhandlungen über die aristot. Theorie des Drama*, Berlin 1880, 22 ἑξ., 99-103) ἐρμήνευε τὸ πάθος ὡς τὸ παροδικὸ ἐξέσπασμα τοῦ ἀπάσχοντος («den vorübergehenden Affekt») ἐνῶ τὸ πάθημα ὡς τὴ μόνιμη κατάστασιν τοῦ ἀπαθητικοῦ («jederzeit zum Ausbruche reif»). Ὁ L. Spengel (*Ein Beitrag zur Poetik des Aristoteles*, München 1859) ἀντέστρεψε τὶς ἑννοίες.

θάνατοι καὶ αἱ περιωδυνίαι καὶ τρώσεις καὶ ὅσα τοιαῦτα, τ. ἔ. ὡς τρίτο συστατικό στοιχείο τοῦ μύθου ἀπὸ κοινοῦ μὲ τὴν «περιπέτεια» καὶ τὴν «ἀναγνώριση».

2) Ὑπὸ τὴν αὐτὴ ἔννοια (μὲ τὸ ὡς ἄνω πάθημα) χρησιμοποιεῖται καὶ ἡ λέξη πάθος σὲ δυὸ περιπτώσεις τοῦ 14ου κεφαλαίου (1453 b 17-18 καὶ 1453 b 19-20), ὅπου ἐξειδικεύονται οἱ πράξεις, ποὺ χαρίζουν «τὴν ἀπὸ ἐλέου καὶ φόβου διὰ μιμήσεως ἡδονήν»: ἂν μὲν οὖν ἐχθρὸς ἐχθρόν, οὐδὲν ἐλεεινὸν οὔτε ποιῶν οὔτε μέλλον, πλὴν κατ' αὐτὸ τὸ πάθος... ὅταν δ' ἐν ταῖς φιλίας ἐγγένηται τὰ πάθη ... ταῦτα ζητητέον.

3) Στὸ εἰσαγωγικὸ κεφάλαιο περὶ ποιήσεως (1,1447a, 27-28) ὁ λόγος ἐκτείνεται πρὸς τὴν τέχνην τῶν ὀρχηστῶν: καὶ γὰρ οὗτοι διὰ τῶν σχηματιζομένων ὁθμῶν μιμοῦνται καὶ ἦθη καὶ πάθη καὶ πράξεις. Ὅρισμένοι ἔλληνισται⁷ μετέφρασαν τὸ πάθη ὡς «συναισθήματα» ἢ «συγκινήσεις». Πιθανώτατα ἡ ἐκδοχὴ αὐτὴ εὐσταθεῖ ἐὰν τὸ χωρίο ἀνταποκρίνεται πρὸς τὴν —ἀποδεκτὴ καὶ ἀπὸ τὸν Ἀριστοτέλη⁸— τριχοτόμηση τῶν μελῶν σὲ ἠθικά, πρακτικά καὶ ἐνθουσιαστικά.

Ὡστόσο, τὰ πάθη μαζὶ μὲ τὶς πράξεις ἀπαρτίζουν τὴ διπολικὴ ἐνότητα κάθε πλήγματος, ποὺ συνίσταται ἀπὸ τὴ βίαιη ἐνέργεια τοῦ δράστη καὶ τὸ πάθημα, ποὺ ὑφίσταται τὸ θῦμα. Τοῦτο ἄλλωστε βεβαιώνεται καὶ ἀπὸ τὴ ρηματικὴ διατύπωση τῶν συναλλήλων ἐννοιῶν σὲ ἄλλα ἐδάφια τῆς *Ποιητικῆς*⁹: τί Ἀλκιβιάδης ἔπραξεν ἢ τί ἔπαθεν: ... παθεῖν δεῖν ἢ ποιῆσαι.

4) Ἀφ' ἐτέρου ἡ λέξη πάθος εἰσάγεται μὲ τὴ σημασίαν τῆς ψυχικῆς διαθέσεως ἢ ἀναταραχῆς στὰ κεφάλαια 17ο καὶ 19ο τῆς *Ποιητικῆς*:

α) Στὴν πρώτη περίπτωσι (1455a 22-32) ἀνάμεσα στοὺς κανόνες «ὀρθῆς συστάσεως τοῦ μύθου» καὶ τῆς «λέξεως» ὁ Ἀριστοτέλης συγκαταλέγει καὶ τὴν ὑποχρέωση κάποιου νοερῆς ἐπισκοπῆσεως τῆς ὅλης δραματικῆς πλοκῆς (πρὸ ὀμμάτων τιθέμενον) ὥστε νὰ ἐλέγχεται ἡ σαφήνεια τοῦ δράματος καὶ ν' ἀπαλειφονται ἀπὸ πρὶν ἀτοπήματα, τὰ ὁποῖα ἐνδεχομένως θὰ ἐπισημαν-

7. Π.χ. D. S. Margoliouth, *The Poetics of Aristotle*, London, N.Y., Toronto 1911, 129 («emotions»); W. H. Fyfe, *Aristotle, The Poetics* (Loeb) 1936, 6 («experiences», «emotions»); T. S. Dorsch, *Aristotle, On the Art of Poetry* (Penguin), 1965, 32 («feelings»); G. M. Grube, *Aristotle, On Poetry and Style*, N.Y. 1958, μτφ. Γερ. Χρυσάφης, Ἀθήνα 1995, 49 («καταστάσεις ψυχῆς»).

8. Πολιτικά 8, 7 (1341b 34). Βλ. Jean Aubonnet, *Aristote Politique*, Tome III 2 (Livre VIII) [Budé] Paris 1989, 179 («caractère, action, émotion... car l'enthousiasme est τοῦ περὶ τῆν ψυχῆν ἡθους πάθος, un état affectif du caractère de l'âme (.V § 16, 1340a 11-12)).

9. 1451b11 καὶ 1453 a 22.

θοῦν κατὰ τὴ διάρκεια τῆς σκηνικῆς διδασκαλίας.¹⁰ Καθὼς προβαίνει σ' αὐτὴ τὴν πειραματικὴ δοκιμὴ ὁ τραγικὸς ποιητὴς ὀφείλει —κατὰ τὸ δυνατόν— νὰ ὑποκρίνεται καὶ τὰ σχήματα τῶν σκηνικῶν προσώπων (κινήσεις, χειρονομίες, τόνο φωνῆς καὶ τρόπους ἀπαγγελίας) διότι ἀπὸ τοὺς ποιητάς, ποὺ διαθέτουν τὰ ἴδια προσόντα, πειστικώτατοι ἀποδεικνύονται ὅσοι συνθέτουν ὑπὸ τὴν ἐπήρεια συγκινήσεων (ἐν τοῖς πάθεσιν)¹¹: ὁ παραγμένος ἐκφράζει τὸ τρικύμισμα τῆς ψυχῆς μὲ περισσότερη ἀληθοφάνεια καὶ ὁ ἐξοργισμένος τὴν ὀργή. Μὲ ἄλλες λέξεις —κατὰ τὸν Gudeman¹²— «ὁ ποιητὴς ποὺ στοχεύει στὴν εὐδοκίμησιν τοῦ ἔργου του ὀφείλει νὰ εἰσχωρεῖ ψυχικὰ στοὺς ἥρωές του καί, σάμπως ξεχνώντας τὴ δική του ἀτομικότητα, ν' ἀφανίζεται μέσα σ' αὐτούς».

Ἄλλ' ἐνῶ οἱ εὐφρεῖς (ὡς εὐπλαστοί) εἰσδύουν στὴν ψυχολογία κάθε ρόλου, οἱ μανικοὶ ἀποσπῶνται ἀπὸ τὸν ἑαυτό τους (ἐκστατικοί) γιατί ταυτίζονται τελείως —ἔστω καὶ προσωρινά— μὲ τοὺς ἥρωές τους¹³. Ἡ ἀριστοτελικὴ παρατήρηση ὅτι μέσῳ τῆς ψυχολογικῆς προσαρμογῆς τοῦ ποιητῆ στὸ χαρακτῆρα καὶ στὴ διάθεσιν τοῦ σκηνικοῦ προσώπου ἐντείνεται ὁ δημιουργικὸς οἷστρος τοῦ συγγραφέα ἴσως ἀντανάκλᾳ δεσπόζουσες τῆς ἐποχῆς ἰδέες γιὰ τὴ θεωρία καὶ ὑποκριτικὴ τοῦ δράματος ἀλλὰ καὶ τῆς ρητορικῆς καὶ ραψωδικῆς τέχνης. Πράγματι, στὸν πλατωνικὸ «Ἰωνά» (535 b-c) ὅταν ὁ Σωκράτης ἐρωτᾷ τὸν ραψωδὸ ἑάν, ἀπαγγέλλοντας ἐπικά καὶ δραματικὰ ἐδάφια, παραμένει ἔμφρων ἢ χάνει τὸν αὐτοέλεγχον καὶ ἡ ψυχὴ του παρὰ τοῖς πράγμασιν οἶεται εἶναι οἷς λέγει, ὁ Ἴων δίνει τὴν ἐξῆς ἀπάντησιν: ὅταν ἐλείνόν τι λέγω, δακρῶν ἐμπέμπανταί μου οἱ ὀφθαλμοί· ὅταν τε φοβερόν ἢ δεινόν, ὀρθαί αἱ τρίχες ἴστανται ὑπὸ φόβου καὶ ἡ καρδίᾳ πηδᾷ.

Ὁ Ἀριστοφάνης παρουσιάζει τὸν τραγικὸ Ἀγάθωνα νὰ δικαιολογεῖ τὴ γυναικεῖα του ἀμφίεσιν μὲ τὴν ἀκόλουθον θεωρίαν περὶ μιμητικῆς ποιήσεως

10. Οὕτω γὰρ ἂν ἐναργέστατα ὁρῶν ὥσπερ παρ' αὐτοῖς γιγνόμενος τοῖς πρῶτοις μῆνοις εὐρίσκει τὸ πρέπον καὶ ἥμισυ ἂν λαμβάνει τὰ ὑπεναντία. Τὸ ἐδάφιο καθ' ἑαυτὸ ἀντικρούει τὸ σχόλιον τοῦ Lucas (β.π., 174) ὅτι «ὁ ποιητὴς δὲν δραματίζεται τὸ δράμα του σὰν νᾶταν ἀνάμεσα στοὺς θεατές, ὅπως νόμιζε ὁ Vahlen».

11. 1455 a 30-34: Πιθανότατοι γὰρ ἀπὸ τῆς αὐτῆς φύσεως οἱ ἐν τοῖς πάθεσιν εἰσιν, καὶ χεῖμαίνει ὁ χεῖμαζόμενος καὶ χαλεπαίνει ὁ ὀργιζόμενος. Τὴν ἀνωτέρω ἀπόδοσιν τῆς φράσεως ἀπὸ τῆς αὐτῆς φύσεως ὑπεστήριξε ἤδη ὁ Bywater (49, 242: «given the same natural qualifications»). Κατὰ τὸν Margoliouth (192-193) σημαίνει: «a fictitious emotion emanating from a reality of the same kind».

12. Alfred Gudeman, *Aristoteles Perì ποιητικῆς*, Berlin und Leipzig 1934, 306 (σχολιάζοντας τὸ χωρίον Ποιητ. 17, 1455a30).

13. Βλ. Ἴω. Συκουτρῆ, 145 σημ. 4.

(Θεσμοφ. 148-152): τὴν ἐσθῆθ' ἅμα γνώμῃ φορῶ. Χρὴ γὰρ ποιητὴν ἄνδρα, πρὸς τὰ δράματα, ἃ δεῖ ποιεῖν, πρὸς ταῦτα τοὺς τρόπους ἔχειν. | αὐτίκα γυναικεῖ' | ἦν ποιῇ τις δράματα, | μετουσίαν δεῖ τῶν τρόπων τὸ σῶμ' ἔχειν. Ὁ ἴδιος κωμικὸς διαπομπεῦει τοὺς Ἀχαρνῆς» (412 κ.ἑξ.) τὸν Εὐριπίδῃ γιὰ τὴ συλλογὴ ρακῶν, τὰ ὅποια περιβάλλεται ὅταν μὲ τοὺς στίχους τοῦ ἐν-σαρκώνει χολοὺς καὶ ρακένδυτους ἥρωες. Πρέπει πάντως νὰ σημειωθῇ ὅτι πολυάριθμες εἶναι οἱ μαρτυρίες γιὰ τὴν ἀλληλοπάθεια μεταξὺ δημιουργικῶν συγγραφέων — καὶ καλλιτεχνῶν — καὶ τῶν ἡρώων τους καὶ δὲν περιορίζονται στὴν ἀρχαία γραμματεία¹⁴.

β) Γιὰ δευτέρη φορά¹⁵ ἡ λέξη πάθῃ μὲ ψυχολογικὸ περιεχόμενο χρησιμο-ποιεῖται καὶ στὸ 19ο κεφάλαιο τῆς *Ποιητικῆς* (1456a 39), ὅπου καταχωρίζονται οἱ κανόνες, ποὺ διέπουν τοὺς τομεῖς τῆς διανοίας καὶ τῆς λέξεως στὴν τραγωδίᾳ: ἔστι δὲ κατὰ τὴν διάνοιαν ταῦτα, ὅσα ὑπὸ τοῦ λόγου δεῖ παρα-σκευασθῆναι. Μέρη δὲ τούτων τό τε ἀποδεικνύναι καὶ τὸ λύειν καὶ τὸ πάθῃ παρασκευάζειν οἷον ἔλεον ἢ φόβον ἢ ὀργὴν καὶ ὅσα τοιαῦτα.

Παρόμοιες λογικὲς καὶ ψυχολογικὲς ἀρχὲς πρέπει ν' ἀκολουθεῖ ὁ ποιητής ἐν τοῖς πράγμασιν (=στὴ δράσῃ τῶν ἡρώων του) ὅταν ἢ ἐλεεινὰ ἢ δεινὰ ἢ μεγάλα ἢ εἰκότα δέῃ παρασκευάζειν χωρὶς νὰ πλατειάζει μὲ λεκτικὲς δια-σαφήσεις.

Ἐκτὸς ἀπὸ τὰ μνημονευθέντα χωρία τῆς *Ποιητικῆς* συχνότατῃ εἶναι ἡ χρῆσις τῆς γενικῆς παθημάτων μὲ ψυχολογικὸ περιεχόμενο σὲ ἄλλα κείμενα τοῦ Ἀριστοτέλη, π.χ. *Ἠθικ.* *Εὐδήμεια* 1220a1, 1220b 8, 12, 1221b 10, 37, 1222 b 2 κ.λπ.

Μὲ σοβαρὲς πάντως ἀμφιβολίες θάπρεπε ν' αὐξηθῇ ὁ ἀριθμὸς τῶν ἀνω-τέρω μαρτυριῶν μὲ δύο ἀποσπάσματα τοῦ ὑποτυπώδους καὶ ἀνωνύμου σχε-διάσματος, ποὺ φέρεται στὴ φιλολογικὴ ἔρευνα μὲ τὴν ἐπωνυμίᾳ *Tractatus Coislinianus* καὶ περιέχεται στὸν κώδικα τοῦ 10ου μ.Χ. αἰ. (περίπου 920 μ.Χ.)

14. Ἐκτὸς τοῦ Gudeman, ποὺ μνημονεύει καὶ τὸ χωρίο τοῦ Τακίτου (*Dial.* 2) γιὰ τὸν ποιητὴ Maternus («tamquam in eo tragoediae argumento sui oblitus tantum Cato- nem cogitasset») καὶ τὴν ὁμολογίᾳ τοῦ Goethe («Ich habe nie etwas gedichtet, was ich nicht gelebt haben»), βλ. πλούσιο ἀνεκδοτολογικὸ ὕλικό σταχυολογημένο ἀπὸ τὸν Bywater (241-243) καὶ Lucas (176-178).

15. Ἐπομένως δὲν εἶναι ἀπολύτως ἀκριβὲς τὸ σχόλιο τοῦ Bywater (256) ὅτι προσε-τέθη ὡς διασάφηση τὸ οἷον ἔλεον ἢ φόβον διότι «up to this point πάθος has usually meant «suffering» or «calamity». Τὴν ἀνακρίβεια ἐπαναλαμβάνει αὐτολεξεῖ ὁ Rich. Janko (*Aristotle Poetics I, with Tractatus Coislinianus*, Indianapolis — Cambridge 1987, 124): «Examples are given, because until now πάθος has been used to mean SUFFERING or violent deed».

Parisinus Coislinianus 120 (C)¹⁶. Κατὰ τὸ πρῶτο ἀπόσπασμα (Koster xv 7-8, σελ. 63 = Janko III, σελ. 22) ἡ τραγωδία ὑφαίρει¹⁷ τὰ φοβερά παθήματα τῆς ψυχῆς δι' οἴκτου καὶ δέους. Μὲ τὸ δεύτερο προσαρμόζεται ὁ ἀριστοτελικὸς ὁρισμὸς τῆς τραγωδίας στὸ πλαίσιο τῆς κωμωδίας: ... δι' ἡδονῆς καὶ γέλωτος περαίνουσα τὴν τῶν τοιούτων παθημάτων κάθαρσιν.

Ἀσχέτως ἂν ὑπερισχύουν ἡ ὄχι ὡς πρὸς τὸ συνολικὸ σχεδιάσμα ἢ τὰ ἐπὶ μέρους κεφάλαια οἱ αἰτιάσεις ἐπιφανῶν φιλολόγων ἐναντίον τῆς φερεγγυότητος τοῦ Tractatus, τὸ ὁποῖο συνήθως ἀπορρίπτεται ὡς «πλαστογράφημα» ἢ βυζαντινὴ παραχάραξη ἀριστοτελικῆς φρασεολογίας¹⁸ —σημασία ἔχει ὅτι ὁ ὑποτιθέμενος συμπιλητῆς ἢ παραχαράκτης λόγιος ἀναλαμβάνει ἀπὸ τὸν Ἀριστοτέλη τὸν ὅρο πάθημα μὲ τὴ συγκινησιακὴ του σημασία.

Ὁ τραγωδοποιὸς, ποὺ διαπλάσσει τὰ σκηνικά του πρόσωπα ἔτσι ὥστε νὰ συμπεριφέρονται ἀνάλογα πρὸς τὸ ἦθος τους καὶ τὴν ἐκάστοτε συγκυρία (Ποιητ. 6, 1450b5: λέγειν δύνασθαι τὰ ἐνόντα καὶ τὰ ἀρμόττοντα) καὶ συνάμα μὲ δεξιότητα διαπλέκει τὴν ἄλυσίδα τῶν πραττομένων, κατορθώνει νὰ διεγείρει τὸν οἶκτο, τὸ φόβο, τὴν ὀργή καὶ παρόμοιες συγκινήσεις (1456 b 3-4): *ὅταν ἢ ἐλεεινὰ ἢ δεινὰ ἢ μεγάλα ἢ εἰκότα δέη παρσκευάζειν*, πρβ. 1456 b 1: *οἶον ἔλεον ἢ φόβον ἢ ὀργὴν καὶ ὅσα τοιαῦτα. Ἡ προβολὴ κατ' ἐξοχὴν τοῦ «ἐλέου» καὶ τοῦ «φόβου» μᾶς παραπέμπει καὶ πρὸς τὸ σχετικὸ τμῆμα τοῦ ὁρισμοῦ τῆς τραγωδίας. Ἀλλ' ἐνῶ εἶναι σαφές ὅτι ὁ τραγικὸς ποιητὴς διὰ τῶν ἡρώων του (χάρη στὰ λόγια, τὶς πράξεις καὶ τὴ μοῖρα τους) ὀφείλει νὰ ἐνεργοποιεῖ θυμικὰς ἀντιδράσεις, τὸ σωζόμενο κείμενο τῆς Ποιητικῆς ἀφήνει ἀναπάντητη τὴν αὐθόρμητη ἀπορία μας: σὲ ποιὸς στοχεύουν τὰ ἐλεεινὰ ἢ δεινὰ ἢ μεγάλα ἢ εἰκότα πλάσματα τῆς «διανοίας» τοῦ δράματος; Ἐκ προοιμίου θὰ μπορούσε κανεὶς —προκατειλημμένος ἴσως ἀπὸ τὴν κατακλεῖδα τοῦ ὁρισμοῦ τῆς τραγωδίας— νὰ θεωρήσει τὸ θεατρικὸ κοινὸ¹⁹ ἀποκλειστικὸ δέκτη τῶν τραγικῶν*

16. Bl. W. J. W. Koster, *Prolegomena de Comoedia*, Groningen 1975, II-III (τὸ κείμενο τοῦ Tractatus στίς σελ. 63-64)· Rich. Janko, *Aristotle on Comedy*, London 1984, 1-18 (κείμενο καὶ μετάφραση σελ. 22-41· πρβλ. τοῦ ἴδιου *Aristotle Poetics I*, δ.π. μτφ. 43-46, Notes 159 κέξ).

17. Τὴν ἀρχικὴ του μετάφραση τοῦ ρήματος (*Aristotle On Comedy*, 23): «tragedy removes» (=ἀποβάλλει) βελτίωσε ὁ Janko ἀργότερα μὲ τὴν ὀρθότερη «reduces» (=ἐλαττώνει, μειώνει, μετριάξει). Bl. *Arist. Poetics* 43, πρβ. 161 καὶ τοῦ ἴδιου: *From Catharsis to the Aristotelian Mean* (*Essays on Aristotle's Poetics*, δ.π.) 348: «tragedy reduces...».

18. Bl. Gudeman, *Aristoteles περί Ποιητικῆς*, 145 («eine groteske Travestie der Tragödiedefinition») πρβ. 166 καὶ G. Else, 447 σημ. 124: «the Tract. Coisl. with its parody of Arist. definition of tragedy».

19. Πρβ. Bywater 256· R. Janko (*Aristotle Poetics*, 124: «the arousal of EMO-

ἐρεθισμάτων. Ἐν τούτοις ἡ παρεμβολή στὸ ἐδάφιο τῆς ὁργῆς ὡς τρίτου παραδείγματος δικαιολογεῖ ἐνδοιασμούς, μιᾶς καὶ θὰ ἦταν ἀδιανόητο σ' ἓνα τραγωδοποιὸ νὰ ἐξοργίζει τοὺς ἀκροατές του. Οὔτε πάλι ὁ κομπασμὸς τοῦ ἀτόμου (κατὰ τὸν πλατωνικὸν διάλογον «Φαῖδρος») ἐνώπιον τῶν κορυφαίων τραγικῶν Σοφοκλῆ καὶ Εὐριπίδῃ²⁰ ὅτι ἐπίσταται ῥήσεις παμμήκεις ποιεῖν... ὅταν τε βούληται οἰκτρὰς καὶ τοῦναντίον αὐτὸν φοβεράς καὶ ἀπειλητικὰς ἐξυπακοὺς ἀπειλὰς καὶ φοβέρες ποὺ ἐκτοξεύονται κατὰ τῶν θεατῶν. Οἱ ἄμεσοι λοιπὸν ἀποδέκτες τῶν ἀπειλητικῶν κ.λπ. ῥήσεων εἶναι βέβαια τὰ σκηνικὰ πρόσωπα καὶ τὰ μέλη τοῦ δραματικοῦ χοροῦ, ἀλλ' εἶναι προφανές —καὶ δίχως τὴν ρητὴν μαρτυρίαν τοῦ Πλάτωνος: Πολιτ. 10, 605d — πὼς ἀνάλογα συναισθήματα διοχετεύονται στὸν ψυχισμό τῶν θεατῶν, ποὺ συμμετέχουν συναισθηματικὰ στὰ τεκταινόμενα ἐπὶ σκηνῆς παρ' ὅλη τὴν χρονικὴ ἀπόσταση ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῶν ἐνσαρκωμένων ἡρώων καὶ ἡρωίδων.

Τὴ σαγήνη τοῦ θεατρικοῦ λόγου ἐκθειάζει —ὡς γνωστὸν— ὁ Γοργίας στὸ Ἑλένης Ἐγκώμιον (§ 9): τοὺς ἀκούοντας εἰσῆλθε καὶ φρίκη περίφοβος καὶ ἔλεος πολύδακρυς καὶ πόθος φιλοπενθήσ²¹, ἐπ' ἄλλοτριον τε πραγμάτων καὶ σωμάτων εὐτυχίας καὶ δυσπραγίας ἰδίον τι πάθημα διὰ τῶν λόγων ἔπαθεν ἢ ψυχῇ, ἐνῶ στὴν Πολιτεία του ὁ Πλάτων (10, 605d-606b) μεταχειρίζεται σχεδὸν ταυτσίσημο λεξιλόγιον γιὰ νὰ καταδικάσῃ τὴν βλαβερὴ ἐπίδραση τῆς δραματικῆς μιμήσεως: οἱ γὰρ πον βέλτιστοι ἡμῶν ... χαίρομεν τε καὶ ἐνδόντες ἡμᾶς αὐτοὺς ἐπόμεθα συμπάσχοντες... τὸ βίᾳ κατεχόμενον... καὶ πεπεινηκὸς τοῦ δακρῦσαι ... καὶ ἀποδύρασθαι ἱκανῶς καὶ ἀποπλησθῆναι ...

TIONS pathé in the audience». Ὁ Ἀριστοτέλης Ἡθ. Εὐδῆμ. 2,2,4. 1220b2-3) ὡς παραδείγματα παθῶν ἀπαριθμεῖ θυμόν, φόβον, αἰδῶ, ἐπιθυμίαν, ὅπως οἷς ἔπεται ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ἡ αἰσθητικὴ ἡδονὴ ἢ λύπη.

20. Φαῖδρ. 268 c 5-8. Στὸ σχετικὸ τοῦ σχόλιου ὁ Bywater (256) διατείνεται ὅτι «Plato says of Euripides ἐπίσταται κλπ.». Τὸ ὄνομα τοῦ Σοφοκλέους παρασιωπᾶται καὶ ὁ κομπασμὸς καταλογίζεται —ἀνακριβῶς— στὸν Εὐριπίδην καὶ ἔχει στὸ ἀνώνυμο ἢ πλασματικὸ ἄτομο ποὺ ἀναφέρει ὁ πλατωνικὸς Σωκράτης.

21. Κατὰ τὸν W. Süss (Ethos, Studien zur älteren griech. Rhetorik, Leipzig-Berlin 1910, 84) στὸ ἐδάφιο τῆς «Ἑλένης» «haben wir nichts weniger als die Lehre von der katharsis παθημάτων, wie sie uns Bernays verstehen gelehrt hat». Τὴν ἀποφῆ τοῦ συμπερίσθηκαν μερικοὶ (πρβ. Duncan καὶ Dirlmeier) ἐνῶ ἄλλοι τὴν ἀντέκρουσαν (π.χ. Pohlenz, Gött. Nachr. 1920, 159 κέξ.· D W Lucas, C.Q. 12, 1962, 54, 2). Ἀναλυτικώτερα σχολιάζονται οἱ συναφεῖς διαπιστώσεις τοῦ Γοργία στὴ μελέτη μου: «Ἱμερόεις γόος»: ἀπὸ τὸν Ὅμηρον στὴν τραγικὴ «κάθαρση» (βλ. Φίλια Ἐπη εἰς Γεώργιον Ε. Μυλωνᾶν, τ. Β, 1987) 215-244. Σχετικὰ μὲ τὴν πρόκληση συγκινήσεως καὶ δακρύων στὸ θεατρικὸ ἀκροατήριον πρβ. Ἰσοκρ. Πανηγυρ. 168: Ἐπὶ μὲν ταῖς συμφοραῖς ταῖς ὑπὸ τῶν ποιητῶν συγγεμέναις δακρύειν ἀξιοῦσιν.

τότ' ἔστιν τοῦτο τὸ ὑπὸ τῶν ποιητῶν πιμπλάμενον καὶ χαῖρον ... ἀνίησιν τὴν φυλακὴν τοῦ θρηγῶδους τούτου, ἅτε ἀλλότρια πάθη θεωροῦν.

Ἡδὴ ὁμως ἀπὸ τὰ ὡς ἄνω παρατιθέμενα στοιχεῖα συνάγεται ὅτι σοφισταὶ καὶ φιλόσοφοι προβαίνουν στὴν ἀξιολόγηση τῶν δραματικῶν ἔργων ὑπὸ τὸ πρῖσμα τῆς ἀκαταμάχτης ἐπιρροῆς τους ἐπὶ τοῦ ψυχισμοῦ τῶν θεατῶν. "Ὅτι τὸν ἴδιο στόχο ὑπαινίσσεται καὶ ἡ κατακλιεῖδα τοῦ ἀριστοτελικοῦ ὀρισμοῦ (δι' ἐλέου καὶ φόβου²² περαίνουσα τὴν τῶν τοιούτων παθημάτων κάθαρσιν) ἐπαληθεύουν καὶ ὀρισμένες φραστικές λεπτομέρειες τοῦ ἐδαφίου: Ἐρευνηταὶ τῆς *Ποιητικῆς* ὅπως οἱ H. Weil (1848), Manns (1877), Julius Walter (1893), Bywater, Gudeman κ.ἄ. ἔχουν ἀναγνωρίσει τὴ σκοπιμότητα τοῦ ὀριστικοῦ ἄρθρου τῆν (τῶν τοιούτων παθημάτων κάθαρσιν), ποὺ ἰσοδυναμεῖ μὲ κτητικὴ ἀντωνυμία²³ καὶ τονίζει τὴν ἰδιομορφία τῆς ἐν λόγῳ «καθάρσεως» ὡς ἀπορροίας ἀποκλειστικὰ τῶν τραγικῶν συγκινήσεων. Ἀμνηχνία ὁμως προκάλεσε ἤδη ἀπὸ τοὺς χρόνους τῶν ἀναγεννησιακῶν οὐμανιστῶν ἡ ἔννοια τῆς ἀντωνυμίας (τῶν) τοιούτων (παθημάτων). Κατὰ μίαν ἐκδοχὴ, τὴν ὁποία θεμελίωσε ὁ J. Bernays²⁴ μὲ σωρεία χωρίων ἀπὸ τὴν *Ποιητικὴν* καὶ ἄλλα κείμενα τοῦ Ἀριστοτέλη, ὁ τύπος τοιούτων ὑποκαθιστᾷ σημασιολογικῶς τὴ δεικτικὴ ἀντων. τούτων, ὅποτε προσγράφεται στὸν Σταγίριτὴν ἡ ἀποψη ὅτι μόνον τὰ προμνημονευθέντα συναισθήματα τοῦ ἐλέου καὶ τοῦ φόβου συνεπάγονται τὴν «κάθαρσιν»²⁵. Ἄλλοι ὁμως φιλόλογοι ἐπιμένουν ὅτι τὸ τοιούτων δια-

22. Ὁρθότερος θὰ ἦταν ὁ προσδιορισμός: δι' ἐλεεινῶν καὶ φοβερῶν, προτιμήθηκε ὁμως ἡ χρῆση ἀφρημένων οὐσιαστικῶν κατὰ τὸν Bywater (251) ὥστε νὰ διευκολυνθῇ συντακτικῶς ἡ μετάβαση στὸ τοιούτων παθημάτων. Ταυτόχρονα ἔτσι ἐξαίρεται ἡ ὁμοιοπαθητικὴ διεργασία τῆς «καθάρσεως» (βλ. T. Twining, *Aristotle's Treatise on Poetry*, London 1789/Farnborough 1972, 233, πρβλ. Stephen Halliwell, *Aristotle's Poetics*, London 1998, 192: «the emotions are both the means and the object of the experience»).

23. Kühner - Gerth, II 1, 593 (§ 46, 1, 2: Gudeman, 166, 27: «In der prägnanten Bedeutung eines Possesiv Pronomens»).

24. "Ο.π. 27-28, 103-105. Ἐπομένως δὲν εὐσταθεῖ ὁ ἰσχυρισμὸς τοῦ Gudeman (171) ὅτι «τῶν τοιούτων ist weder hier noch sonst jemals ein synonym von τούτων, τὸν ὁποῖο δέχεται καὶ ὁ K. Γεωργούλης (155).

25. Πρβ. S. H. Butcher, *Aristotle's Theory of Poetry and Fine Art*, London 1914/N.Y. 1951, 23: «the proper purgation of these emotions». ('Ο Butcher, 240, διαστέλλει τὶς αἰσθητικὲς συγκινήσεις τοῦ θεάτρου — δι' ἐλέου καὶ φόβου— ἀπὸ τὶς ὀδυνηρὲς ἐμπειρίες τῆς ζωῆς (τοιούτων παθημάτων) βλ. καὶ E.Π. Παπανούτσου, *Φιλοσοφία καὶ Παιδεία*, Ἀθήνα 1977², 303-304: Lane Cooper, *Aristotle on the Art of Poetry*, Cornell Un. Press, Ithaca N. Y. 1947², 17 «to effect that special purging off and relief (catharsis) of these two emotions which is the characteristic of tragedy». Σὲ παρένθεση ὁ Cooper διευκρινίζει: [«Pity and fear are two from among the general

σώζει τὴν κοινότερη — καὶ ὄχι τὴν ἰδιωματικὴ — σημασία του. Μὲ ἄλλα λόγια, στὸ εὖρος τῆς ἀντων. τοιούτων περιέχονται ὄχι μόνο τὰ προμνημονευθέντα συναισθήματα τοῦ «ἐλέου» καὶ τοῦ «φόβου» ἀλλὰ καὶ ἄλλα τῆς ἴδιας φύσεως. Πράγματι, ὁ Ἀριστοτέλης ἐντάσσει, ὅπως εἶδαμε, στὸ χῶρο τῆς «διανοίας» τοῦ δραματικοῦ ἔργου καὶ τό: πάθη παρασκευάζειν οἷον ἔλεον ἢ φόβον ἢ ὀργὴν καὶ ὅσα τοιαῦτα²⁶, ἐνῶ στὸ γνωστὸ ἐδάφιο τῶν *Πολιτικῶν* (8, 7, 1341b) — ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς ἐλεήμονας καὶ τοὺς φοβητικούς — ἀναφέρει καὶ τοὺς ἐπιρρεπεῖς σὲ ἄλλες συναισθηματικὲς κρίσεις (τοὺς ὅλως παθητικούς), οἱ ὅποιοι μὲ τὴ διεργασία τῆς «καθάρσεως» ἀνακουφίζονται μεθ' ἡδονῆς. Τὴν κοινὴ — καὶ ὄχι καταχρηστικὴ κατὰ τὸν Bernays κ.ἄ. — σημασία τῆς ἀντων. τοιούτων (παθημάτων) στὸ συζητούμενο χωρίο τοῦ ὀρίσμου ἀποδέχονται οἱ πλεῖστοι τῶν ἐρμηνευτῶν τῆς *Ποιητικῆς*, ὅπως προκύπτει ἀπὸ τίς μεταφραστικὲς παραλλαγές, πού ἀπαρτίζουν τὸν πίνακα (Index) ποὺ ἐπισυνάπτει ὁ Bywater (361-365) στὴν ἐκδόσή του. Ἐνδεικτικὰ παραθέτω ἀπὸ αὐτὸν ἀπάνθισμα τῶν σχετικῶν ἀποσπασμάτων ἀπὸ τὰ δημοσιεύματα τεσσάρων περίπου αἰώνων (1527-1899) φιλολογικῆς κριτικῆς καὶ ἐρμηνείας, παρ' ὅλο πὺ δὲν εἶναι ἀπολύτως βέβαιο πὺς οἱ μεταγλωττισμοὶ τῆς ἀντων. τοιούτων σημαίνουν πάντοτε «τῶν ἀνωτέρω καὶ ἄλλων ὁμοίων» καὶ ὄχι «τούτων μόνο»²⁶.

«Perturbationes huius modi — talium perturbationum — of these and suchlike passions — talium affectuum — ces sortes des passions et toutes les autres semblables — all sorts of passions and whatever else is like them — dieser und der gleichen Leidenschaften — suchlike passions — huius modi affectuum — solcher Gefühle — solcher Leidenschaften — les passions de ce genre — dieser Art Affekten — philanthropische Empfindungen (Lessing) — des passions de la même nature — dieser Art von Gemütseregungen — of emotions of that nature» κ.ἄ.

Στὴ μετάφραση τῆς *Ποιητικῆς* ἀπὸ τὸν Σ. Μενάρδο²⁷ — τὴν ὁποία ὁ I. Σουκουτρῆς ἀπέφυγε νὰ ἀναμορφώσει «ἐπὶ τῇ βάσει τῶν νεωτέρων περὶ μεταφράσεως ἀντιλήψεων»²⁸ σεβόμενος, ὅπως λέγει, «τὸ γραπτὸν τοῦ νεκροῦ» ὥστε «νὰ εἶναι δυνατόν, αὐτὴ καὶ μόνη, νὰ παρουσιασθῇ μὲ τὸ ὄνομα τοῦ Μενάρδου»²⁹ — παρέμειναν ἀναλλοίωτες ἡ δομὴ καὶ ἡ ὁρολογία τοῦ πρωτο-

class of disturbing emotions which it is the office of the various arts severally to relieve»].

26. Τὸν ἐννοιολογικὸ προβληματισμό, πὺ γέννησε ἡ ἀντων. τοιούτων ἀνάλυσις ὁ Lucas (98) μὲ παραπομπὲς σὲ πρόσφατη βιβλιογραφία. Πρβλ. καὶ R. Janko, *Aristotle Poetics*, 83.

27. Ἀριστοτ. *Περὶ ποιητικῆς*, ὅ.π., 52.

28. Σελ. 274.

29. Σελ. 272.

τύπου κειμένου χωρίς αξιόλογη επέμβαση³⁰. Ἡ συνέπεια τούτου εἶναι ὅτι ἔτσι αἰωρεῖται ἡ ἀσάφεια ὡς πρὸς τὸ ἀριστοτελικὸ νόημα τῆς ἐκφράσεως τῶν τοιούτων παθημάτων. Γιὰ ν' ἀντισταθμίσει τὴν ἀνεπάρκεια τέτοιας ἀποδόσεως ὁ Συκουτρῆς παρέπεμπε τὸν ἀναγνώστη³¹ στὴν Εἰσαγωγή του, ὅπου, βέβαια, θὰ πραγματευόταν τὸ προαιώνιο αἶνιγμα τῆς «καθάρσεως» μὲ τὴ γνώριμη κριτική του δξύνουα καὶ τὴν ἀπαράμιλλη ἐνημερότητά του στὴ διεθνῇ βιβλιογραφία ἐπὶ τῆς Ποιητικῆς. Δυστυχῶς τὸ ἀδόκητο τέλος τοῦ Συκουτρῆ ματαίωσε — πλὴν ἄλλων — καὶ τὴ συγγραφὴ ὅχι μόνο τοῦ ἀντιστοίχου κεφαλαίου ἀλλὰ καὶ τῶν ὑπολοίπων δύο περίπου τρίτων τῆς προγραμματισμένης³² Εἰσαγωγῆς του.

Ἡ ὁμοιοπαθητικὴ ἐκδοχὴ τῆς «καθάρσεως» τοῦ ἐλέου καὶ τοῦ φόβου δὲν ἦταν ἄγνωστη στοὺς λογίους τῆς Ἰταλικῆς Ἀναγεννήσεως τοῦ 16ου καὶ 17ου αἰ.³³ οὔτε στοὺς ἄλλους Εὐρωπαίους ἀνθρωπιστάς, ποὺ δέχτηκαν τὴν ἐπιρροή τους, ὅπως λ.χ. ὁ ἀπόφοιτος τοῦ Cambridge καὶ κορυφαῖος Ἀγγλὸς ποιητὴς John Milton (1608-1674). Πράγματι, στὸ προοίμιο³⁴ τοῦ δραματικοῦ του ἔργου *Samson Agonistes* (1670) ὁ Milton σχολιάζει τὸ ἀριστοτελικὸ χωρίο ὡς ἐξῆς: «is said by Aristotle (τ.ἔ. ἡ τραγωδία) to be of power by raising pity and fear, or terror, to purge the mind of those and such like passions». Σαφέστερη διατύπωση αὐτῆς τῆς θέσεως παρέχεται ἀπὸ τὸν Thomas Tyrwhitt³⁵ (1730-1786) στὴν ὀξφορδιανὴ ἐκδοσὴ τῆς Ποιητικῆς, ποὺ κυκλοφορήθηκε τὸ 1794 — ὀκτὼ χρόνια μετὰ τὸ θάνατό του — καὶ στὴ συνέχεια σημείωσε πέντε ἀνατυπώσεις. Ὁ Tyrwhitt συνεδύασε τὸν ὀρισμὸ τῆς τραγωδίας μὲ τὸ ἀπόσπασμα τῶν *Πολιτικῶν* (8, 7, 1341b32) γιὰ νὰ συναγάγει τὸ συμπέρασμα ὅτι «affectus miseri-

30. «ἐπιτυχάνουσα διὰ τοῦ ἐλέου καὶ τοῦ φόβου (ποὺ διεγείρει) τὴν κάθαρσιν τῶν τοιούτων (οἰκτρῶν καὶ φοβερῶν) παθημάτων».

31. «Ο.π. 52-53, σμ. 5: «Περὶ τοῦ τελευταίου τούτου μέρους τοῦ ὀρισμοῦ, τὸ ὁποῖον ἐποκάλεσε τόσας συζητήσεις ἴδε τὴν Εἰσαγωγήν».

32. Βλ. Πίνακα, 38*-39*. Συναφές-θλιβερό-ἐπακόλουθο τοῦ θανάτου ἦταν καὶ ἡ διακοπὴ τῆς συντάξεως βιβλιοκρισίας γιὰ τὴν ὀγκώδη ἐκδοσὴ τῆς Ποιητικῆς ὑπὸ Gudeman (Berlin-Leipzig 1934), ἡ ὁποία τοῦ εἶχε ἀνατεθῇ ἀπὸ τὸ ἐξωτερικό.

33. Βλ. Bywater 152 σμ. 1 καὶ 154 σμ. 1· J. E. Sandys, *A History of Classical Scholarship*, I, 62-63, 1921³/N.Y. 1967.

34. Sandys, ὁ.π. II, 345, 348 («The Preface, probably composed under the influence of the Italian commentators»).

35. «Whose high reputation extended beyond his own country» κατὰ τὸν R. Pfeiffer (*History of class. Scholarship from 1300 to 1850*, Oxford 1976, 161). Κατὰ τὴν κρίση τοῦ Wilamowitz (*Geschichte der Philologie*, 1921/1927², μτφ. A. Harris, *Introd. and Notes* by H. Lloyd Jones, London 1982, 83): «(Tyrwhitt's) edition of Aristotle's *Poetics* bears witness to his subtle understanding».

cordiae et metus, qui in tragoediis vehementissime excitantur non ex eo nutriri et validiores effici, quod Plato criminabatur, sed contra levare et exhauriri; et proinde affectuum horum purgationem opus esse proprium et quasi finem tragoediae.

Πάντως, ἡ «παθολογική» ἐκδοχὴ τῆς «καθάρσεως» ὡς θεραπείας νοσηρῶν καὶ σφοδρῶν συναισθημάτων —εἰδικώτερα τοῦ ἐλέου καὶ τοῦ φόβου— τεκμηριώνεται στὰ μέσα τοῦ 19ου αἰ. μετὰ τὴν ἐρευναν τοῦ H. Weil³⁶ (ἀπὸ τῆς Φραγκφούρτης 1818-1909) καὶ -συστηματικώτερα— τοῦ Jacob Bernays³⁷ (ἀπὸ τὸ Ἀμβούργο, 1824-1881). Ἡ πραγματεία τοῦ Bernays περὶ τῆς «χάμενης μελέτης» τοῦ Ἀριστοτέλη γιὰ τὴν ἐπίδραση τῆς τραγωδίας³⁸, ὡς ἀντίρρηση παλαιότερων ἡθικολογικῶν ἐρμηνειῶν τοῦ ὀρισμοῦ, προκάλεσε τόσο πλῆθος εὐνοικῶν ἢ ἐπικριτικῶν παρατηρήσεων ὥστε ἀνάγκασε τὸν Bernays νὰ τὴν ἀνατυπώσει³⁹ τὸ 1880 —μετὰ λιγιστὲς ἐμβόλιμες διασαφήσεις— μαζὶ μετὰ δύο ἄλλα συναφῆ μελετήματά του⁴⁰. Ἡ ἐμβρίθεια καὶ τὸ κύρος τοῦ Bernays ἄσκησαν βαθεῖα ἐπίδραση στοὺς ἐπομένους σχολιαστὰς τῆς *Ποιητικῆς*, ὅπως τὸν Margoliouth καὶ τὸν Regius Professor τῆς Ὁξφόρδης Ingram Bywater, μετὰ τὸν ὁποῖον ὁ Bernays ἤρθε σὲ προσωπικὴ ἐπαφὴ κατὰ τὴν ἐπίσκεψίν του⁴¹ στὴν Ἀγγλίαν τὸ 1852.

Πρὸς ἐνίσχυση τῆς θεωρίας του ὅτι ἡ τραγικὴ «κάθαρσις» μᾶς μεταφέρει στὸν τομέα τῆς ἱατρικῆς ὁ Bernays ἐπικαλεῖται τὸ γνωστὸ ἐδάφιο ἀπὸ τὴν *Πολιτικὰ* (1341b32), ἐπὶ πλέον ὁμοίως:

α) Τὴν πρῶμην ἐξοικείωση τοῦ νεαροῦ Ἀριστοτέλη σὲ ἱατρικὰ θέματα μέσα στὸ περιβάλλον τοῦ πατέρα του Νικομάχου, ὁ ὁποῖος συνεβίω Ἀμύντα τῷ Μακεδόνων βασιλεῖ ἱατροῦ καὶ φίλου χρεια⁴².

36. *Ueber die Wirkung der Tragödie nach Aristoteles, (Versammlung deut. Philologen ... in Basel 1847, Basel 1848, 131-140.*

37. Ὁ Bernays ἐρμηνεύει τὸ ἐπίμαχο χωρίο τοῦ ἀριστοτελικοῦ ὀρισμοῦ ὡς ἐξῆς (148]=21): «die Tragödie bewirkt durch [Erregung von] Mitleid und Furcht die erleichternde Entladung solcher (mitleidigen und furchtsamen) Gemüthaffectionen».

38. *Grundzügen der verlorenen Abhandlung des Aristoteles über die Wirkung der Tragödie*, Breslau 1857.

39. Σ' ἐνα τόμο ὑπὸ τὸν τίτλο: *Zwei Abhandlungen κλπ.*, ὅ.π.

40. α) *Ein Brief an Leonhard Spengel* (σελ. 119-132) καὶ β) *Ergänzung zu Aristoteles' Poetik* (σελ. 135-186).

41. Sandys, *A History...* III 177, Wilamowitz-Lloyd Jones, ὅ.π. 143, σημ. 528 καὶ 529. Πρβ. J. Barnes— M. Schofield-R. Sorabji, *Articles on Aristotle*, 4. London 1979, 188 (Βιβλιογραφία ὁπαδῶν τοῦ Bernays).

42. Διογ. Λαερτ. 5,1.

β) Τη μαρτυρία τοῦ περιπατητικοῦ τοῦ 2ου μ.Χ. αἰ. Ἀριστοκλέους⁴³ (ἀπὸ τῆ σικελικῆ Μεσσήνη), σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία ὁ Ἐπίκουρος ἐν τῇ *περὶ τῶν ἐπιτηδευμάτων ἐπιστολῇ* δυσφήμισε τὸν Ἀριστοτέλη διατεινόμενος ὅτι, ἀφοῦ ἐξανέμισε τὴν πατρικὴ περιουσία του καὶ ἀπέφυγε ὡς στρατιωτικός, κατάντησε *φαρμακοπώλης*⁴⁴.

Μὲ βάση τὸ ἀνωτέρω ἀπόσπασμα τοῦ Ἐπικούρου — ποὺ παρατίθεται σχεδὸν αὐτούσιο καὶ ἀπὸ τὸν Διογένη τὸν Λαέρτιο (10,8) καὶ τὸν Ἀθήναιο (7, 49, 354) — εἰκάζεται ἀπὸ τὸν Bernays⁴⁵ ὅτι κατὰ τὴ μακρόχρονη διαβίωσή του στὴν πολυάνθρωπη Ἀθήνα ὁ Σταγυρίτης ἐπεδίωξε νὰ συμπληρώσει ἐμπειρικά⁴⁶ τὶς ἱατρικὲς του γνώσεις εἴτε γιὰ ἐπιστημονικοὺς σκοποὺς εἴτε γιὰ νὰ ἐξασφαλίσει ἀνετώτερες συνθήκες διαβίωσης.

γ) Ὁ Πλούταρχος βιογραφώντας τὸν Ἀλέξανδρο (§ 8) διατυπώνει τὴν ἀποψη ὅτι τὸ *φιλατρεῖν* τοῦ Μακεδὸνα στρατηλάτη — δηλ. τὴν κλίση του νὰ παρέχει συνταγὰς καὶ νὰ νοσηλεῖ ἀσθενοῦντες φίλους — τοῦ μετέδωσε μᾶλλον ἐτέρων ὁ ἐκπαιδευτὴς τοῦ Ἀλεξάνδρου Ἀριστοτέλης.

Ὅπωςδήποτε, στὴν ἐπιχειρηματολογία τοῦ Bernays προτάσσονται τὰ «ἐσωτερικὰ» τεκμήρια, ποὺ προβάλλουν τὰ κείμενα τοῦ φιλοσόφου, ὅπως τὸ ἐνδιαφέρον του γιὰ τὴν ὕλική διάσταση τῶν ζητημάτων⁴⁷ — ἀκόμα καὶ σὲ ψυχολογικὰ καὶ ἠθικὰ μελετήματα — καὶ τὴν ἐπιλογὴ ἐπεξηγηματικῶν παραδειγμάτων — σὲ ἀμειγῶς λογικὰ καὶ μεταφυσικὰ θέματα — ἀπὸ τὸν τομέα ἱατρικῶν ἐμπειριῶν⁴⁸. Ἡ ἐρμηνεία τῆς «καθάρσεως» ἀπὸ τοὺς Weil-Bernays ἀναγνωρίζεται ὅτι ἀποφασιστικὰ διευκόλυνε τὴν προσέγγιση τῆς ἀριστοτελικῆς σκέψεως. Ἐπικρίνεται ὅμως ἡ μονομέρεια τῆς ἐκδοχῆς τοῦ φαινομένου ὡς θεραπευτικῆς ἀγωγῆς σὲ παθολογικὰ φορτισμένες ἰδιοσυγκρασίες καὶ ἡ ἀναγωγή του στὴν ἵπποκράτεια θεωρία περὶ νοσογόνων χυμῶν τῆς ἀνθρώπινης φυσιολογίας⁴⁹.

43. Βλ. Εὐσεβίου Καισαρείας *Εὐαγγελικὴ Προπαρσκενὴ* 15, 2,1 (Ἀπὸ τοῦ περὶ φιλοσοφίας ἐβδόμου Ἀριστοκλέους τοῦ Περιπατητικοῦ).

44. *Κακῶς δὲ πράττοντα ἐν τούτοις ἐπὶ τὸ φαρμακοπωλεῖν ἔλθειν*.

45. *Zwei Abhandlungen*, 98 (144).

46. "Ο.π. 14-15 (144): «die ärztliche Kunst in seiner Jugend zeitweilig ausübend» πρβ. καὶ Lucas 284: «Aristotle, who has been trained as a physician».

47. "Ο.π. 15 (144): «wache Rücksicht für das Körperliche».

48. "Ο.π.: «Wählt er die erläuternden Beispiele mit sichtlicher Vorliebe aus dem Bereich ärztlicher Erfahrungen».

49. Βλ. Margoliouth 57 κ.ἐξ., Süss 84 κ.ἐξ. Ὁ Lucas, γεφυρώνοντας τὴ διχογνωμία, δέχεται ὡς ἀναπόφευκτο τὸ συμπέρασμα ὅτι «the kathartic process was both physical and psychological» (286). Πρβ. καὶ W.W. Fortenbaugh (*Aristotle on Emotions*,

Ἐξ ἄλλου ἀποκλείει ὅποιαδήποτε ἡθικὴ διάσταση τοῦ καθαρτικοῦ φαινομένου ἀφῆνοντας ἀναπάντητα ἔντονα ἐρωτήματα⁵⁰, ὅπως λ.χ.:

α) Πῶς ἐξηγοῦσε ψυχολογικά ὁ Ἀριστοτέλης τὰ στάδια τῆς καθάρσεως, καὶ β) πῶς συνεδύαζε τὴν ἐνεργοποίηση τοῦ ἐλέου καὶ τοῦ φόβου μὲ τὴν «οἰκεία ἡδονή», τὴν ὁποία ἐξάλλει⁵¹ ὡς τὸν πρωτεύοντα στόχο τῆς τραγικῆς ποιήσεως.

Ἐκτὸς τῆς (I) «παθολογικῆς», ἢ «ιατρικῆς», ποικίλες ἄλλες ἐρμηνεῖες ἔχουν προταθῇ στὴ διάρκειά τεσσάρων αἰώνων φιλολογικοῦ ὑπομνηματισμοῦ τοῦ ἀριστοτελικοῦ ὀρισμοῦ. Ὁ σαφὴς διαχωρισμὸς μεταξὺ τους εἶναι ἀνέφικτος —ἐφόσον μερικὰ στοιχεῖα τῆς μιᾶς ὑπείσέρχονται στὸ εὖρος μιᾶς ἄλλης— ὥστόσο μιὰ πρόσφατη ταξινόμηση⁵² τῶν ὑπολοίπων τάσεων φαίνεται μεθολογικά πρόσφορη καὶ πειστική:

II) Ἡθικολογική (ἢ παιδευτική): μὲ ψυχικὸ ὑπόστρωμα τὸν ἀνθρώπινο φόβο οἱ παρακολουθοῦντες θεατρικὲς παραστάσεις ἐντυπωσιάζονται τόσο πολὺ ἀπὸ τὰ «δρώμενα» ὥστε στὸ ἐξῆς νὰ φυλάγονται ἀπὸ πάθη καὶ πράξεις, ποὺ συνεπάγονται ἀνάλογες κυρώσεις καὶ συμφορές.

III) Ἡ «κάθαρσις» νοεῖται ὡς ἄσκηση συναισθηματικῆς καρτερίας ἀπέναντι σὲ δοκιμασίες τῆς καθημερινῆς ζωῆς: παρακολουθώντας βαρύτερα πλήγματα, ποὺ συμβαίνουν ἐπάνω στὴ σκηνή, ὁ θεατὴς ἀνακουφίζεται ὑποβαθμίζοντας τὰ δικά του βάσανα. Οἱ ἀπαρχὲς αὐτῆς τῆς ἐκδοχῆς ἀνάγονται ἤδη στὴν ἀρχαϊκὴ γραμματεία⁵³ καὶ σὺν τῷ χρόνῳ ἀποκρυσταλλώνονται ὡς πρόχειρος παραμυθητικὸς «τόπος»: ὁ Κολοφώνιος ἐλεγειακὸς Ἀντίμαχος (ἀρχ. 4ου π.Χ. αἰ.) ὡς «παραμύθιον τῆς λύπης αὐτῷ» γιὰ τὸ θάνατο τῆς Λύδης ἐστιχούργησε ἡρωϊκὲς συμφορές, τοῖς ἀλλοτρίοις κακοῖς ἐλάττω τὴν ἑαυτοῦ ποιῶν λύπην. Εἰδικώτερα, μὲ τὴ σύγκριση πρὸς τὰ δρώμενα ἐπὶ σκηνῆς ἐπισιιάζονται τὰ προσωπικὰ παθήματα διότι προκύπτει ὡς κοινὸν καὶ πολλῶν τὸ συμβεβηκὸς καὶ τῶν ἐτέροις συμβεβηκότων ἔλαττον κατὰ τὸν

London 1975, 22): «the spectator is not only stimulated intellectually. He is also purged in so far as his bodily condition is altered. He undergoes a quasi-medical treatment».

50. Gudeman 172· πρβ. Ε. Π. Παπανούτσου, *Φιλοσοφία καὶ Παιδεία*, Ἀθήνα 1977², 277-278.

51. Ποιητ. 14, 53b, 11-13 κ.λπ.

52. Ὑπὸ τοῦ Halliwell, 350-356 (Appendix 5).

53. Κατὰ τὸν Ἡσίοδο (Θεογ. 98-103) ἔταν ἕνας αἰὶδὸς Μουσῶν θεράπων... κλεῖα προτέρων ἀνθρώπων ὑμνήσει μάκαράς τε θεοῦς... ὅποιασδήποτε ἀχροατῆς πένθος ἔχων νεοκηδεῖ θυμῷ ... αἰψ' ὅ γε δυσφροσυνέων ἐπιλήθεται οὐδὲ τι κηδέων μέμνηται.

ψευδοπλούταρχο (Παραμυθητικός πρὸς Ἀπολλώνιον 9, 106 B-C). Ἐπίσης ὁ κωμωδιοποιὸς τῆς Μέσης Τιμοκλῆς⁵⁴, δανειζόμενος τὴν ὁρολογία τοῦ Γοργία⁵⁵, ἐπαινεῖ ὡς «παραψυχὰς φροντίδων» τὶς δραματικὲς παραστάσεις, κατὰ τὴ διάρκεια τῶν ὁποίων

ὁ ... νοῦς τῶν ἰδίων λήθην λαβὼν
πρὸς ἄλλοτρίῳ τε ψυχαγωγηθεὶς πάθει
μεθ' ἡδονῆς ἀπῆλθε παιδευθεὶς ἅμα.

Ἡ ψυχικὴ διάθεση μεταβάλλεται συνεπείᾳ νοητικῆς συγκριτικῆς διεργασίας⁵⁶:

ἅπαντα γὰρ τὰ μείζον' ἢ πέπονθέ τις
ἀτυχήματ' ἄλλοις γεγονότ' ἐννοούμενος
τάς αὐτὸς αὐτοῦ συμφορὰς ῥᾶον φέρει.

IV) Ὑπὸ τὴν εὐρύτατη ἐπωνυμία τῆς «μετριοπαθείας» (moderation) —ἢ τοῦ «μετριασμοῦ» τῶν παθῶν— ὑπάγονται παραπλήσιες ἀπόψεις ποὺ συνάπτουν τὴν ἔννοια τῆς «καθάρσεως» μὲ τὴν ἀριστοτελικὴ θεωρία τῆς μεσότητος καὶ μὲ τὴ μόρφωση «ἀγαθῶν» χαρακτήρων διὰ τῆς μεθόδου τοῦ ἐθισμού. Σύμφωνα μὲ αὐτὴ τὴν ἐρμηνεία ἡ διέγερση τοῦ ἐλέου καὶ τοῦ φόβου, ποὺ προκαλεῖται μὲ τὰ εὐστοχώτερα μέσα τῆς τραγικῆς δημιουργίας, ἐξοικειώνει εὐεργετικὰ τὸν ἀκροατὴ τῆς παραστάσεως, ὥστε στὸ ἐξῆς νὰ νιώθει παρόμοια συναισθήματα κατὰ τὸν προσήκοντα τρόπο καὶ στὸν κατάλληλο βαθμό⁵⁷. Οἱ ἀσπαζόμενοι αὐτὴ τὴν ἄποψη ἐπικαλοῦνται ὡς ἐρείσματα ἐδάφια δύο νεοπλατωνικῶν φιλοσόφων τοῦ 4ου καὶ 5ου —ἀντίστοιχα— μ.Χ. αἰ.,

54. Ἀθήναιος 6,2, 223b-d, Kock fr. 6=R. Kassel - C. Austin, *Poetae Comici Graeci*, VII, Berolini 1989, 758-759 (ἀπὸ τὴν Κωμωδία Διονυσιαζούσας).

55. Βλ. Rud. Kassel, *Untersuchungen zur griechischen und römischen Konsolations-Literatur*, München 1958, 8 καὶ 72-73. Κατὰ τὸν T.B.L. Webster (*Studies in Menander*, Manchester 1960, 154) ὁ Τιμοκλῆς «was clearly influenced by Aristotle's view of tragedy... as giving the spectator education and pleasure» πρὸς τοῦ ἴδιου: *Studies in later Greek Comedy*, Manchester 1953, 56.

56. Πρβ. Μ. Kokolakis, *Greek Drama: The Stirring of Pity*, (στὸ ἀριέρωμα: *Studies in Honor of T.B.L. Webster*, I, Bristol 1986, 175). Βλ. καὶ Μ. Αὐρήλιο (11, 6): οἷς ἐπὶ τῆς σκηνῆς ψυχαγωγείσθε, τοῦτοις μὴ ἄχθεσθε ἐπὶ τῆς μείζονος σκηνῆς, καὶ Ἰάμβλιχο (Περὶ μυστηρ. 1,11): «Ἐν τε κωμῳδίᾳ καὶ τραγῳδίᾳ ἀλλότρια πάθη θεωροῦντες ἴσταμεν τὰ οἰκεία πάθη καὶ μετριώτερα ἀπεργαζόμεθα καὶ ἀποκαθαίρομεν.

57. Βλ. Πολιτικ. 1340a 23-25: ὁ δ' ἐν τοῖς ὁμοίοις ἐθισμὸς τοῦ λυπεῖσθαι καὶ χαίρειν ἐγγύς ἐστι τῷ πρὸς τὴν ἀλήθειαν τὸν αὐτὸν ἔχειν τρόπον (οἷον εἴ τις χαίρει τὴν εἰκόνα τινὸς θεώμενος μὴ δι' ἄλλην αἰτίαν ἀλλὰ διὰ τὴν μορφήν αὐτήν, κ.λπ.).

τ.ἔ. α) τοῦ Ἰαμβλίου — ἀπὸ τῆ Χαλκίδας τῆς Κόλῃς Συρίας, περ. 275-330 μ.Χ. — καὶ β) τοῦ Λυκίου κατὰ τὴν καταγωγή ἀλλ' ἐνωρίτατα ἐγκατεστημένου στὴν Ἀθήνα Πρόκλου Διαδόχου (410-485 μ.Χ.). Ὑποστηρίζεται δηλαδὴ ὅτι καὶ οἱ δύο διασώζουν αὐτοῦσιες — ἡ τοὐλάχιστον ἀπηχοῦν — ἀριστοτελικές ἰδέες, ποὺ γνωστοποιήθηκαν γρήγορα μὲ τὴν κυκλοφορία τοῦ «ἐκδεδομένου» διαλόγου *Περὶ ποιητῶν*⁵⁸ μᾶλλον παρὰ μὲ τὸ μεταγενέστερο «ἐσωτερικὸν» δοκίμιον *Περὶ ποιητικῆς*.

Μὲ τέτοια προϋπόθεσις τὰ νεοπλατωνικά κείμενα καταχωρίζονται στὰ *Testimonia* τοῦ διαλόγου⁵⁹ ἢ συνοδεύουν ὡς ἐπίμετρο τίς ἐκδόσεις τῆς *Ποιητικῆς*⁶⁰ — χωρὶς ἀπαραιτήτως νὰ καθιερώνονται καὶ ὡς γνήσια ἀποσπάσματα τοῦ ἀριστοτελικοῦ δοκιμίου.⁶¹

Κατὰ τὸν Ἰαμβλίου παντελὴς ἀποκλεισμὸς τῶν συναισθημάτων τὰ καθιστὰ σφοδρότερα, ἐνῶ μὴ σύμμετρη καὶ προσωρινὴ διέγερσή τους προσφέρει συγκρατημένη εὐφροσύνη καὶ ἱκανοποίησι.

Παρακολουθώντας λοιπὸν «ἀλλότρια πάθη» σὲ κωμωδίες καὶ τραγωδίες ἀναγκαιζόμε τὰ δικὰ μας πάθη, τὰ μετρίζομε καὶ τὰ ἀποκαθαίρομεν⁶²: αἱ δυνάμεις τῶν ἀνθρωπίνων παθημάτων τῶν ἐν ἡμῖν πάντῃ μὲν εἰργόμεναι καθίστανται σφοδρότεραι, εἰς ἐνέργειαν δὲ βραχεῖαν καὶ ἄχρι τοῦ σμύμετρου προαγόμεναι χαίρουσι μετρίως καὶ ἀποπληροῦνται καὶ ἐντεῦθεν ἀποκαθαίρονται καὶ οὐ πρὸς βίαν ἀναπαύονται κ.λπ.

Παρόμοιες παρατηρήσεις — μὲ ἀξιόλογες ὁμῶς προεκτάσεις — διατυπώνει καὶ ὁ Πρόκλος στὰ Ὑπόμνημά του ἐπὶ τῆς πλατωνικῆς *Πολιτείας* (I 42, 49, 50 Kroll): (42): τὴν τραγωδίαν καὶ τὴν κωμικὴν οὐ παραδέχεται (δηλ. ὁ Πλάτων) καὶ ταῦτα συντελοῦσας πρὸς ἀφροσύνην τῶν παθῶν, ἀ μὴτε παντάπασιν ἀποκλείειν δυνατόν, μήτε ἐμπιμπλάναι πάλιν ἀσφαλές, δεόμενα δὲ τινος ἐν καιρῷ κινήσεως, ἣν ἐν ταῖς τούτων ἀκροάσεσιν ἐκπληρουμένην ἀνενοχλήτους ἡμᾶς ἀπ' αὐτῶν ἐν τῷ λοιπῷ χρόνῳ ποιεῖν.... (49) ... διὰ τούτων δυνατόν

58. Βλ. Halliwell, 2 σημ. 2, 327 (2a), 352-353· R. Janko, *Aristotle Poetics*, XVI, XVIII, 159, 186. Τοῦ ἴδιου, *From Catharsis to the Aristotelian Mean* (στὸν τόμ. Am. Rorty, *Essays on Aristotle's Poetics*, 3.π.) 347-348.

59. Πρβ. W. D. Ross, *Aristotelis fragmenta selecta*, Oxonii 1955/1970, fr. 5 (Procl. in Rem pub. 1.42.2 Kroll, Iamb. Myst. 1.11 Parthey).

60. Π.χ. Bywater, 94-95· Rud. Kassel, *Aristotelis De arte poetica liber*, Oxonii 1965/1966, 52· D. W. Lucas, *Aristotle Poetics*, 52.

61. Ὅπως — ἄδικα — ἐπικρίνεται ὁ Kassel ἀπὸ τὸν Janko (*From Catharsis*, 3.π. 356, σημ. 31: «both passages are wrongly included among the fragments of the Poetics by R. Kassel»). Ὁ Kassel ἀπλῶς γράφει «Cf.»

62. *Περὶ μυστ.* 1, 11.

ἐμμέτρως ἀποπιμπλάναι τὰ πάθη καὶ ἀποπλήσαντας ἐνεργὰ πρὸς τὴν παιδεῖαν ἔχειν τὸ πεπονηκὸς αὐτῶν θεραπεύσαντας (50) ...δεῖν μὲν οὖν τὸν πολιτικὸν διαμηχανασθაί τινος τῶν παθῶν τούτων ἀπεράσεις... ἀλλ' οὐχ ὥστε τὰς περὶ αὐτὰ προσπαθείας συντείνειν, τοῦναντίον μὲν οὖν ὥστε χαλινοῦν καὶ τὰς κινήσεις αὐτῶν ἐμμελῶς ἀναστέλλειν...

Ὡστόσο, ἡ μαρτυρία τῶν ὡς ἄνω χωρίων ὡς φορέων τῆς ἀριστοτελικῆς σκέψεως ἀμφισβητεῖται: ἂν ἐξαιρεθοῦν ὀρισμένες ἐννοιες (ὅπως λ.χ. *δυνάμεις*, *ἐνέργεια* στὸν Ἰάμβλικο) ἀπουσιάζουν θεμελιώδεις ὅροι τοῦ ἀριστοτελικοῦ δοκιμίου περὶ ποιήσεως ὅπως *ἔλεος*, *φόβος*, *κάθαρσις*⁶³. Ἀντιθέτως, εἰσάγονται τύποι καινοφανεῖς καὶ ξένοι πρὸς τὴν περιπατητικὴν παράδοση (ἄχρι τοῦ συμμέτρου, *χαίρονται μετρίως*, *ἀφοσίωσις τῶν παθῶν*, *ἀπεράσεις*, *τὰς κινήσεις (δηλ. τῶν παθῶν) ἐμμελῶς ἀναστέλλειν*), ἐνῶ ἄλλοι μᾶς παραπέμπουν στὸν Γοργία (πρβ. Πλατ. *Φίληβ*. 58A) καὶ στὸν Πλάτωνα⁶⁴. Παρ' ὅλες αὐτὲς τὶς ἐπιφυλάξεις οἱ συμμεριζόμενοι τὴν ἐκδοχὴ τῆς παιδευτικῆς σκοπιμότητος τῆς καθάρσεως ὡς συντελεστὴ τῆς ἠθικῆς ἀρετῆς⁶⁵ ἐκλαμβάνουν τὰ χωρία τῶν νεοπλατωνικῶν ὡς ἀψευδεῖς μαρτυρίες προερχόμενες ἀπὸ πρωτογενῆ γνώση τοῦ ἀριστοτελικοῦ πρωτοτύπου —πιθανώτατα, τοῦ *Περὶ ποιητῶν* διαλόγου⁶⁶. Κατὰ τὸν Janko⁶⁷ μάλιστα «ὁ Πρόκλος δηλώνει (*states*) ὅτι ὁ διάλογος *Περὶ ποιητῶν* ἀντέκρουε τὴν πλατωνικὴ πρόταση περὶ ἀποπομπῆς τῶν δραματικῶν ποιητῶν ἀπὸ τὴν ἰδεώδη πολιτεία του». Ἐπὶ πλέον ὁ Janko⁶⁸ διακινδυνεύει τὴν εἰκασία ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης ἐνέταξε καὶ

63. Βλ. Gudeman (169-170) καὶ ταυτόσημες παρατηρήσεις τοῦ Κωνστ. Γεωργούλη, ὁ.π. *Πλάτων* 1955, 148-149. Κατὰ τὸν Gudeman ἡ μαρτυρία τοῦ Πρόκλου. (*καὶ τοῖς ἐπὲρ τῶν ποιήσεων τούτων ἀγωνισταῖς τῶν πρὸς Πλάτωνα λόγων*) ἀποδεικνύει ὅτι χρησιμοποίησε ὡς πηγὴ τοῦ «eine spätere Mittelquelle aus unbestimmter Zeit».

64. W. Süss, *Ethos*, ὁ.π. 93-94: «Derselbe Proklos spricht an anderer Stelle von dem ἐπαγωγὸν τῶν τραγωδιῶν... Das ist Gorgias' Helena und erinnert zugleich an das συμπάσχειν bei Plato. Besonders interessant ist an derselben Stelle die Zusammenstellung des φιλόλυπον, das die Tragödie παιδοτριβεῖ καὶ εἰς θρήνους ἀγενοῖς καθέλκει, mit dem φιλοπενθὲς πόθος der Parallele in der Helenen».

65. Ὅπως ἐκφράζεται στὸν Πρόκλου (49): *δυνατὸν ...ἀποπλήσαντας* (τ.ξ. τὰ πάθη) *ἐνεργὰ πρὸς τὴν παιδεῖαν ἔχειν*.

66. Halliwell, 2 σημ. 2. Τὴν ἀρχικὴ ἐπιφύλαξη τοῦ Janko (1984, *Aristotle on Comedy*, 146: «whether they derive... from *Poet.* or... from *On Poets*) διαδέχεται ἡ βεβαιότητα (1987, *Arist. Poetics*, 186 καὶ 1992, *From catharsis*, 347: «Proclus states, that Arist's *On Poets*...»).

67. *From Catharsis*, 347.

68. *Aristotle Poetics* 187: «Whether or not this implies that Arist. wrote himself into his dialogue...». Βλ. ὁμοῦς διαφορετικὴ ἐρμηνεία τοῦ χωρίου καὶ τῆς ταυτότητας τῶν ἀγωνιστῶν στὸν Gudeman, 170.

τὸν ἑαυτὸ του ἀνάμεσα στοὺς συζητητὰς τοῦ διαλόγου, οἱ ὅποιοι συνηγοροῦσαν ὑπὲρ τῶν ποιήσεων τούτων κι ἐξετόξευαν ἐπικρίσεις κατὰ τοῦ Πλάτωνος.

Ἐξ ἄλλου ὑποστηρίζεται ὅτι τὰ σπαράγματα τοῦ πατύρου 1581⁶⁹, ποὺ προέρχεται ἀπὸ τὴ βιβλιοθήκη τοῦ Herculaneum, ἀνήκουν στὸ 5ο βιβλίον τοῦ *Περὶ ποιημάτων* συγγράμματος τοῦ Ἐπικουρείου ποιητῆ καὶ φιλοσόφου Φιλοδήμου (περ. 110-40 π.Χ.), στὸν ὁποῖο ἀποδίδεται⁷⁰ καὶ ὁ πυρῆνας τῆς βιβλιοθήκης τῆς ρωμαϊκῆς ἐπαύλεως. Τὸ συζητούμενο θέμα τοῦ πατύρου ἀφορᾷ στὴν οὐσία τῆς δραματικῆς καθάρσεως καὶ ὁ ἀνώνυμος στοχαστής — ἴσως ὁ ἴδιος ὁ Φιλόδημος — προβάλλει τὴ δική του ἐκδοχὴ σὲ μερικὴ, τουλάχιστον, ἀντιπαράθεση πρὸς ἄλλες ἰδέες.

Στὸν πάπυρο εἶναι προφανὴς ἡ ἐπιλογὴ ἀριστοτελικῆς ὁρολογίας ὅπως λ.χ. *μίμησις, κάθαρσις, ἁμαρτία, ἔλεος*, (μόριον) *πράξεως τελείας*. Ἰδιαίτερη πάντως ἐντύπωση προκαλοῦν τὰ ὑπ' ἀρ. I καὶ II⁷¹ ἀποσπάσματα, τὰ ὁποῖα ἐμφανίζουν τίς λιγώτερες φθορὲς κι ἔτσι ἐπιτρέπουν εὐχερέστερη κατανόηση. Σύμφωνα μὲ τὸ πρῶτο: *ποιητὴς μιμητὴς ἐστὶ πράξεως τελείας*. Ἀκολουθῶς ἀνακεφαλαιώνεται κάποια προηγηθεῖσα συζήτηση: *ἐστὶν ἡ ποιητικὴ χρήσιμον πρὸς ἀρετὴν καθαίρουσα τὸ μόριον*.

Μὲ τὸ δεύτερο ἀπόσπασμα ὑπογραμμίζεται ὅτι καὶ οἱ ἐγκρατέστεροι τῶν ἀνθρώπων ἐμφοροῦνται ἀπὸ συναισθήματα καὶ ροπές, ποὺ φανερώνονται μὲν ἰσχύσουν ἀνεξέλεγκτες καταστάσεις, ὅπως τοῦ ὕπνου, τῆς μέθης καὶ ψυχικῶν διαταραχῶν: *ταῖς ψυχαῖς ἔνεστιν ἀφροσύνη μὲν ἐν ταῖς σοφωτάταις, ἀκολασία δ' ἐν ταῖς σωφρονεστάταις ὁμοίως δὲ καὶ φόβος μὲν ἐν ταῖς ἀνδρείαις, φθόνος δ' ἐν ταῖς μεγαλοψύχαις* (?): "Ἀρα, ἐφόσον ἐξ ἀρχῆς ἐδηλώθηκε πὼς ἡ δραματικὴ ποίηση συντελεῖ στὴ διάπλαση ἐναρέτου χαρακτῆρος ἔπεται ὅτι μὲ τὴν καθαρτικὴ διεργασία περιστέλλονται καὶ οἱ συναισθηματικὲς ἀκρότητες (*ἀφροσύνη, ἀκολασία, φόβος, φθόνος*), ποὺ ἀπαριθμήθηκαν στὸ δεύτερο ἀπόσπασμα. Περαιτέρω, ἀπὸ τὴν προϋπόθεσή ὅτι οἱ γινῶμες, ποὺ παρατίθενται στὸν πάπυρο «are clearly not those of the Epicurean philo-

69. M. L. Nardelli, *La catarsi poetica nel P. Herc. 1581, Cronache Ercolanesi* 8 (1978) 96-103. Γιὰ τὴν προέλευση τοῦ πατύρου ἀντιφατικὲς ἀπόψεις παρέχονται ἀπὸ τὸν Janko: «Aristotle on Comedy, 149: «the book *Περὶ ποιημ.* IV ~ *Ar. Poetics*, 187: «They are is (sic) perhaps from early in book V».

70. Marc. Gigante (Transl. Dirk Obbink) *Philodemus in Italy. The books from Herculaneum*, Ann Arbor 1995, 18 κ.ἐξ.

71. Σύμφωνα μὲ τὴν ἀρίθμηση τῶν ἀποσπασμάτων κατὰ τὴν πρώτη δημοσίευση (βλ. παραπάνω σημ. 69) ἢ * 4,7 καὶ * 4,6 ἀντιστοίχως κατὰ τὴν ἀνακατάταξη τῆς σειρᾶς ὑπὸ τοῦ Janko (*Aristotle Poetics*, 61 καὶ 187 ἐξ.).

sopher»⁷², ὁ Janko συνάγει τὸ συμπέρασμα ὅτι γλῶσσα καὶ περιεχόμενο μᾶς ὁδηγοῦν πρὸς τὸν Ἀριστοτέλη ἢ κάποιον διανοούμενο πλησιέστερα κείμενο πρὸς τὸν φιλόσοφο. Ἡ πηγὴ τους λοιπὸν θὰ εἶναι πιθανώτατα ὁ *Περὶ ποιητῶν* διάλογος. Ἀλλὰ παρὰ τὴ διδακτικὴ ἐπανεκτίμηση τῶν ἐδαφίων τοῦ Ἰαμβλίου καὶ τοῦ Πρόκλου σὲ συνδυασμὸ με τὰ παπυρικά εὐρήματα τοῦ *Herculaneum* ἢ συσσώρευση παρομοίων ἐπισφαλῶν προϋποθέσεων ἀσφαλῶς δὲν ἐνισχύει τὴν τεκμηρίωση τῆς ἠθικολογικῆς ἐκδοχῆς τῆς ἀριστοτελικῆς «καθάρσεως». Ἐξ ἄλλου ὀρισμένες λεπτομέρειες αἰτιολογοῦν βάσιμες ἐπιφυλάξεις: Κατ' ἀρχὴν δὲν φαίνεται τυχαία ἡ σύμπτωση τῶν λέξεων τῶν ἀλλοτριῶν καὶ ἀλλοτριῶν (ἀπ. IVb καὶ V ἀντίστοιχα) μετὰ τὰ ἀλλότρια πάθη στὸν Ἰάμβλιο, ὁ ὁποῖος πραγματεύεται τὸ θέμα τῶν θεατρικῶν ἐμπειριῶν τοῦ κοινοῦ μέσα στὸ εὐρύτερο πλαίσιο τῆς ψυχικῆς ἀταραξίας (ἢ ἀπαθείας)⁷³. Ἐὰν μάλιστα εὐσταθεῖ καὶ ἡ πειραματικὴ συμπλήρωση ἀπα[θ.], ποὺ προτείνει ἡ Nardelli (στὸ ἀπ. V2), ἐπιβεβαιώνεται ἡ θεματικὴ συγγένεια τοῦ παπύρου μετὰ τὸ κείμενο τοῦ Ἰαμβλίου. Ἐξ ἄλλου ἡ γνώμη⁷⁴ ὅτι «the opinions expressed in it (=τὸν πάπυρο) are clearly not those of the Epicurean philosopher» αὐτομάτως ἐξασθενεῖ μετὰ τὴν ἐπισήμανση ἰδεολογικῶν ἀποκλίσεων τοῦ Φιλοδήμου ἀπὸ τῆς πρωταρχικῆς ὑποθῆκης τοῦ Ἐπικούρου⁷⁵ καὶ ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι σκοπὸς τῆς *Περὶ ποιημάτων* συγγραφῆς ὑπῆρξε ἡ ἀντίκρουση τῶν αἰτιάσεων τοῦ Κικέρωνος κατὰ τῆς σχολῆς τοῦ Ἐπικούρου ὡς «ἄξεστης καὶ ἀπαίδευτης ἐπιχειρήσεως, ἀνίκανης νὰ μορφώσει τοὺς ἀνθρώπους γιὰ τὴν κοινωνικὴ καὶ πολιτικὴ ζωὴ τους»⁷⁶. Γι' αὐτοὺς ὅλους τοὺς λόγους εἶναι, ἴσως, ἐγγύτερα πρὸς τὴν ἀλήθεια ἢ ἀποψη⁷⁷ ὅτι «τὴν ἀριστοτελικὴ θεωρίαν περὶ «καθάρσεως» ἀνέλαβε κάποιος ἐπίγονος καὶ τὴ μετέπλασε σὲ ἠθικολογικὴ συνηγορία ὑπὲρ τῆς ποιήσεως». Πρὸς τὸ ἴδιο, ἴσως, πόρισμα ὁδηγοῦν καὶ οἱ ἀποφθεγματικοὶ κανόνες, ποὺ περιέχονται στὸν *Tractatus Coislinianus*:

III) Ἡ τραγωδία ὀφαιρεῖ ... [καὶ ὅτι]⁷⁸ συμμετρίαν θέλει ἔχειν τοῦ φόβου.

72. From Catharsis, ὁ.π. 349. Παλαιότερα ὅμως (βλ. *Aristotle on Comedy*, 149) ὁ Janko δεχόταν ὅτι «ἡ ἐπαγωγὴ τῆς καθάρσεως πρὸς ἐνίσχυση τῆς θεωρίας ὅτι ἡ ποιητικὴ χρῆσιμον πρὸς ἀρετὴν μαρτυρεῖ ὅτι δὲν πηγάζει ἀπὸ τὸν Ἀριστοτέλη —ἐκτὸς ἀν τὸ *Περὶ ποιητῶν* ἔργο του περιελάμβανε συζήτηση διεξαγομένη «in such popularising terms».

73. Βλ. D. F. Sutton, *P. HERC. 1581: The Argument* (Φιλοσοφία Ἑπετ. Κ.Ε.Ε.Φ. Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν 12 (1982), 274.

74) Τοῦ R. Janko, *From Catharsis... (Essays on Ar. Poetics)* 349.

75) M. Gigante, *Philodemus in Italy*, ὁ.π., 36.

76. M. Gigante, ὁ.π., 18.

77. Βλ. D. F. Sutton, 274.

78. «A trace of the exceptor» κατὰ τὸν R. Janko (*Aristotle on Comedy*, 23 καὶ

ΙΧ) *συμμετρία* (Bergk' *σύμμετρα* MSC) τοῦ φόβου θέλει εἶναι ἐν ταῖς τραγωδίαις καὶ τοῦ γελοίου ἐν ταῖς κωμωδίαις.

Παρὰ τὴν ἀδόκιμη σύνταξη⁷⁹, τὸ νόημα τῶν προτάσεων —τουλάχιστον ὅπως τὸ συνοψίζει ὁ βυζαντινὸς ἐρانيστὴς ἢ συμπιλητὴς— εἶναι ὅτι στὸ τραγικὸ δρᾶμα πρέπει νὰ διαχέεται ἡ δέουσα ποσολογία φόβου καὶ στὴν κωμωδία τοῦ γελοίου. Ἐξυπακούεται προσέτι ὅτι χάρις στὴ *συμμετρία* φοβερῶν ἢ κωμικῶν συστατικῶν τῶν δραμάτων ἐνεργοποιοῦνται ἀντίστοιχα συναισθήματα τῶν θεατῶν —ὅ,τι ἀκριβῶς διδάσκουν καὶ τὰ ἤδη μνημονευθέντα ἐδάφια τοῦ Ἰαμβλίχου (αἱ δυνάμεις τῶν ἀνθρωπίνων παθῶν ... ἄχρι τοῦ συμμέτρου προαγόμεναι κλπ.) καὶ τοῦ Πρόκλου (δυνατὸν ἐμμέτρως ἀποπιμπλάναι τὰ πάθη... τὰς κινήσεις αὐτῶν ἐμμελῶς ἀναστέλλειν). Ὅπως δὴποτε, τὸ ἀκανθῶδες θέμα τῆς πατρότητος καὶ ἀξιοπιστίας τῶν παπυρικῶν ἀποσπασμάτων ὑπ' ἄρ. III καὶ IX τοῦ Tractatus ἐντάσσεται στὸν εὐρύτερο προβληματισμό, ποὺ γενεᾷ τὸ δοκίμιο τοῦ Coislinianus στὸ σύνολο ἢ καὶ στὰ μέρη του, παρ' ὅλες τὶς φιλόπονες προσπάθειες πρὸς ἀνασύστασιν τοῦ 2ου βιβλίου τῆς *Ποιητικῆς* ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ σχηματικοῦ σκελετοῦ τοῦ Tractatus καὶ συναφῶν ὑπομνημάτων.

B'

Προηγουμένως ἐξετάσθησαν οἱ σπουδαιότερες ἐκδοχὲς τῆς «καθάρσεως», οἱ ὁποῖες —παρ' ὅλες τὶς ἀνομοιότητες μεταξὺ τους— συγκλίνουν στὸν ἐντοπισμὸ τῆς ψυχολογίας τῶν θεατῶν ὡς πεδίου διεγέρσεως τῶν «παθημάτων» —εἰδικώτερα, τοῦ ἐλέου καὶ τοῦ φόβου —ὑπὸ τὴν ἐπήρεια τῶν τραγικῶν παραστάσεων. Στούς ἀντίποδες αὐτῆς τῆς δεσπόζουσας θέσεως τῶν περισσοτέρων ἐρμηνευτῶν τῆς *Ποιητικῆς* ἀναπτύχθηκε μία ριζοσπαστικὴ θεωρία, ποὺ ἀπορρίπτει τὸν παράγοντα τοῦ θεατρικοῦ κοινοῦ καὶ μεταθέτει τὴν ἐστία τοῦ καθαρτικοῦ φαινομένου στὰ «δρώμενα» καὶ στὰ πρόσωπα τῶν παιζομένων ἔργων (Δραματικὴ ἢ δομολογικὴ καθάρσις. Dramatic - Structural Catharsis). Στὶς ἀρχὲς τοῦ 19ου αἰ. ὁ Goethe, ἀρνούμενος ὅποιαδήποτε ἡθικολογικὴ ἐπιδιώξιν τῆς τραγωδίας, ποὺ ὑπεστήριζαν οἱ παλαιότεροι καὶ ὁ Lessing⁸¹ γνωμολογεῖ ὅτι «οἱ τραγωδίες καὶ τὰ τραγικὰ μυθιστορήματα κάθε ἄλλο παρὰ

—τοῦ ἴδιου— Aristotle *Poetics*, 43 («a trace of the process of summarization»).

79. Στὸ ἀπ. III θέλει ἔχειν (ὑποκ. ἡ τραγωδία), ἐνῶ στὸ ἀπ. IX θέλει εἶναι (ὑποκ. *συμμετρία*).

80. Π.γ. τὰ ἀνώνυμα. *Προλεγόμενα περὶ κωμωδίας*.

81. *Hamburgische Dramaturgie*, Bremen 1767, N. 78, 329 («diese Reinigung in nichts anders beruht, als in der Verwandlung der Leidenschaften in tugendhafte Fertigkeiten»).

καταπραύνουν τὸ πνεῦμα— ἀντιθέτως, τὸ ἀναστατώνουν»⁸². Ἐπὶ πλέον ἀνάγει τὴν καθαρτικὴν διαδικασίαν στοὺς ἥρωες τῆς σκηνῆς— ὅπως τουλάχιστον συνάγεται ἀπὸ τὴ δική του παράφραση⁸³ τοῦ ἐπιμάρχου χωρίου τῆς *Ποιητικῆς*: «(ἡ τραγωδία) ὕστερα ἀπὸ διαδρομὴ ἐλέου καὶ φόβου διεκπεραιώνει τὸ ἔργο τῆς μὲ τὴ διευθέτησιν τοιούτων παθῶν»: «Nach einem Verlauf von Mitleid und Furcht mit Ausgleichung solcher Leidenschaften ihr Geschäft abschliesst». Τὴν αὐθαίρετη αὐτῇ μεταγλώττιση τοῦ πρωτοτύπου ἐπέκρινε δηκτικώτατα καὶ ὁ Bernays⁸⁴. Ἀπὸ τοὺς Ἑλλήνες πανεπιστημιακοὺς διδασκάλους ὁ Δημήτριος Βερναρδάκης (1833-1907)⁸⁵, μᾶλλον ἀπὸ ἀντίδραση πρὸς τὴν κυρίαρχη θεωρίαν τοῦ Bernays, συντάσσεται μὲ τὴν ἀποψη τοῦ Goethe— ἀλλὰ μόνον κατὰ τὸ σκέλος τῆς ὅτι «ἡ κάθαρσις τελεῖται ἐν τῷ θεάτρῳ (δέον μᾶλλον εἰπεῖν ἐν τῷ δράματι)» ἀλλ' ὅχι μὲ τὴν ἀπόδοσιν τοῦ ὅρου «παθῆμάτων» ὡς «Leidenschaften», ἡ ὁποία—κατὰ τὸν Βερναρδάκη— «καθιστᾷ καὶ δι' ἡμᾶς τὴν ἐρμηνείαν αὐτοῦ (τ.ἔ. τοῦ Goethe) ταύτην ἔτι χειρόνα τῆς τῶν ἄλλων»⁸⁶. Καὶ ὁ σθεναρὸς πολέμιος τῶν ἀττικιστῶν καὶ «τακτικὸς καθηγητῆς τῆς Γενικῆς Ἱστορίας καὶ Φιλολογίας» (1865-1869, 1882-1883)—καὶ ταυτόχρονα δόκιμος δραματογράφος— προσπαθεῖ νὰ αἰτιολογήσῃ τὴν παρανόησιν τοῦ ἀριστοτελικοῦ κειμένου ἀπὸ τὸν Goethe: «Τὸ ποιητικὸν δαιμόνιον τοῦ Γοιθίου (sic) ὡθεῖ αὐτὸν πρὸς τὴν ἀλήθειαν, ἀλλ' ἡ ἐπικρατοῦσα παρὰ τοῖς ἐξ ἐπαγγέλματος ἑλληνισταῖς ἐκδοχὴ τῶν λέξεων ἀπεπλάνη αὐτὸν ἀπὸ τῆς εὐθείας». Στὴ συνέχεια ὁ Λέσβιος φιλόλογος προβαίνει σὲ δριμύτατο ἔλεγχον τῆς θεωρίας τῶν Weil-Bernays— ποὺ τὸν παρασύρει σὲ φραστικὰς ἀκρότητες⁸⁷— καταλογίζοντας πρωταρχικὴ εὐθύνη τῶν παρανοήσεων στοὺς Σύρους καὶ Ἀραβες ἐπιτομεῖς καὶ μεταφραστὰς τῆς *Ποιητικῆς*, οἱ ὁποῖοι ἐμπιστεύθηκαν τοὺς νεοπλατωνικοὺς ὑπομνηματογράφους. Ἐξ ἄλλου, μὲ τὴν προϋπόθεσιν ὅτι θὰ ἦταν ἀδιανόητο γιὰ τὸν Ἀριστοτέλη νὰ παρασιωπήσῃ στὸν ὅρισμό του τὸ βασικὸ στοιχεῖο τῆς τραγωδίας, ποὺ εἶναι ὁ μῦθος—ἀντ'

82. *Nachlese zu Aristoteles Poetik*, 1826 (Gesamtausg., v. 15, 897-900).

83. Goethe, ὁ.π.

84. *Zwei Abhandlungen*, 4 (137): «für Kenner des Griechischen ... δι' ἐλέου καὶ φόβου ... nimmermehr heissen kann «nach einem Verlauf...». Πρβλ. καὶ 85-86 (188): «obgleich sie für den Kundigen...»

85. Γεννημένος στὴν Ἀγ. Μαρίνα τῆς Λέσβου ἀπὸ Κρήτες γονεῖς (Βλ. Ἰω. Καλιτσονάκη, Ἡ ἀναβίωσις τῶν Κλασσικῶν σπουδῶν ἐν Ἑλλάδι ἀπὸ τῆς ἀπελευθερώσεως καὶ ἐντεύθεν, *ΕΕΦΣΠΑ* 1957-1958, 372 σημ. 2).

86. Βλ. *Εὐριπίδου Δράματα. I Φοίνισσαι*, Ἀθήνησιν 1888, λ', σημ. 4.

87. Π.χ. λέ: «τὰ πολυθρόλυτα «παθήματα» τῆς κριτικῆς. λς'. «ἀσασαὶ αὐτὰ αἱ ἐρμηνεῖαι ἀποδίδουσιν εἰς τὸν Ἀριστοτ. ὅρισμὸν τραγωδίας, δν ἀποπτύει αὐτὸς ὁ κοινὸς νοῦς» μπ' «Μένει ἡ «κάθαρσις». Ἐὰν ὑπάρχει τι ἐν τῇ νεωτέρᾳ κριτικῇ χρῆζον ἀληθοῦς

αὐτοῦ μνημονεύοντας περιστασιακὴ ὠφέλεια τοῦ δράματος «διὰ τῆς καθάρσεως ἢ τῶν παθῶν τοῦ ἀκροατοῦ ἐν γένει ἢ τῶν δειλῶν μόνον καὶ ἐλεημόνων»⁸⁸, ὁ Βερναρδάκης ὀρίζει τὸ ἐννοιολογικὸ περιεχόμενο τῆς λέξ. «παθημάτων» ὡς «κακῶν φαρτικῶν» καὶ ὡς ἐκ τούτου ἄγεται στὸ συμπέρασμα ὅτι ὡς «κάθαρσις» νοεῖται «ἢ ἐν τῇ τύχῃ τῶν προσώπων τοῦ δράματος ἀνταπόδοσις τῶν ἔργων καὶ τῆς προαιρέσεως αὐτῶν, τῶν μὲν δρασάντων τὰ παθήματα ταῦτα τιμωρουμένων, τῶν δὲ παθόντων ἱκανοποιουμένων».⁸⁹

Ἄς σημειωθῇ ὡς παρένθεση ὅτι ὁ κατὰ 14 ἔτη νεώτερος ἀδερφὸς τοῦ Δημητρίου Γρηγόριος Βερναρδάκης (1848-1925) —ἐπίσης καθηγητῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν— καταχωρίζει στὸ λῆμμα τραγωδία τοῦ μνημιώδους Λεξικοῦ⁹⁰ τοῦ δι' εὐνοήτους λόγους πρώτη τὴν ἐρμηνεία τοῦ ἀριστοτελικοῦ ἐδαφίου, ποὺ πρότεινε πρὸ δεκαετίας ὁ ἀδερφὸς του, μὲ πληθώρα ἐμβολίων διασαφίσεων: «... συμπληροῦσα καὶ ἐκτελοῦσα διὰ τοῦ ἐλέου καὶ τοῦ φόβου τὴν ἐξίλειωσιν τῶν (φοβερῶν καὶ ἐλεεινῶν) δεινοπαθημάτων (φόνων, κακώσεων καὶ ποικίλων ἄλλων κακῶν), ἅτινα προξενοῦν τὸν ἔλεον καὶ τὸν φόβον, οὕτως ὥστε οἱ μὲν δράσαντες τὰ κακὰ ἔργα νὰ τιμωρῶνται, οἱ δὲ παθόντες νὰ ἱκανοποιῶνται».

Ἐν τούτοις ὁ λεξικογράφος μὲ θαυμαστὴ λεπτότητα εἰσηγεῖται τὴν προσωπικὴ του —ἀντίθετη— ἐρμηνεία: «Ταῦτα κατὰ τὸν Δ. Βερναρδάκη. Ἐκ τῶν ἄλλων ἐρμην. τῆς τελευταίας φράσεως ἡ ἀρίστη εἶνε ἡδε: ἡ τραγωδία δι' ἐλέου καὶ φόβου (δι' ἐλεεινῶν καὶ φοβερῶν σκηνῶν) φέρει εἰς πέρας τὴν κάθαρσιν (τὸν καθαρισμόν) τῶν φοβερῶν καὶ ἐλεεινῶν συγκινήσεων (τῶν ἐν ταῖς ψυχαῖς τῶν θεατῶν). Ἡ ἐρμηνεία αὕτη μᾶλλον συμφωνεῖ πρὸς τὰ ἐν Πολιτ. Ἀριστ. 8,7 (1341b32 κ.ἐ.). Ἡ γεν. παθημάτων ἐξ ἀντικ. εἰς τὸ κάθαρσιν κυρ. τὴν ἐκ τῆς ψυχῆς κάθαρσιν τῶν παθ. Καὶ ἀληθῶς τὰ νεῦρα (ὡς θὰ εἴπωμεν σήμερον) τῶν θεατῶν συνήθως καθησυχάζουσι καὶ καταπραϋνόνται ὡς ἐκ τῆς λύσεως τοῦ δράματος». Πρὸς τὴν ἴδια ἐρμηνευτικὴ παρέκκλιση ὁδηγοῦν καὶ τὰ πορίσματα τῶν συγχρόνων τοῦ Δημ. Βερναρδάκη Γερμανῶν ἐλληνιστῶν Anton Bullinger καὶ Heinrich Otte. Τὰ σχετικὰ μελετή-

καθάρσεως, καὶ ταύτης διὰ πυρᾶς καὶ θείου, εἶνε μὰ τὰς Μούσας αὗται αἱ περὶ καθάρσεως κακόζηλοι καὶ κακὸυλοι θεωρίαι, δι' ὧν κατεχράνθη ἡ Ποιητικὴ τοῦ Ἀριστοτέλους.

88. *Εὐρ. Φοίνισσαι*, β.π. λστ'.

89. Σελ. μγ'· πρβ. Dem. Bernardakis, *Mon édition d'Euripide et la définition de la tragédie dans la Poétique d'Aristote*, Athènes 1894, 60 (πρβλ. Bywater 364): «qui par la pitié et la crainte mène à sa fin l'expiation des faits de mal qui causent cette pitié et cette crainte».

90) Λεξικὸν Ἑρμηνευτικὸν τῶν ἐνδοξοτάτων Ἑλλήνων ποιητῶν καὶ συγγραφέων, Ἐν Ἀθήναις 1918², 1102.

ματα τοῦ πρώτου⁹¹ τυπώνονται στήν τριετία 1878-1881. "Ενα τελευταῖο —ἐπίσης ὀλιγοσέλιδο— ἔχει τὸν χαρακτηριστικὸν τίτλο: *Der Katharsis-Frage tragikomisches Ende* (München 1900). Λίγο ἀργότερα⁹² ὁ Otte —ἐπαγόμενος χωρία, στὰ ὁποῖα οἱ ἀντανυμίες τοιοῦτοι-τοιαῦτα κ.λπ. δὲν ἀναφέρονται στὰ μόλις μνημονευθέντα πρόσωπα ἢ πράγματα ἀλλὰ σὲ ἄλλα ποὺ προηγῆθηκαν πολὺ νωρίτερα— βεβαιώνει ὅτι τὸ τοιούτων παθημάτων στὸν ὀρισμὸ τῆς τραγωδίας δὲν ἔχει σχέση μετὰ τὰ προτασσόμενα δι' ἐλέου καὶ φόβου ἀλλὰ μετὰ τὴν ἀπώτερη μνεία τῆς τραγικῆς πράξεως στήν ἀρχὴ τοῦ ἀριστοτελικοῦ ὀρισμοῦ⁹³. 'Αλλ' ὁ συλλογισμὸς τοῦ Otte κλονίζεται ὅχι μόνο μετὰ τὴν ἀντίφασιν μεταξὺ τοῦ ἐνικοῦ: τῆς πράξεως ὡς ἐνιαίας καὶ τοῦ πληθυντικοῦ: τῶν παθημάτων, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τῆς ρητῆς διαστολῆς τῶν δύο ἐννοιῶν, ποὺ ἐπιχειρεῖ ὁ 'Αριστοτέλης⁹⁴ στὸ χωρίο 9,1452a1: οὐ μόνον τελείας ἐστὶ πράξεως ἢ μίμησις ἀλλὰ καὶ φοβερῶν καὶ ἐλεεινῶν. Σὲ παλαιότερη μελέτη τοῦ⁹⁵ ὁ Otte εἶχε προτείνει τὴ διόρθωσιν τῆς γραφῆς (πολλῶν χειρογράφων)⁹⁶: παθημάτων σὲ πραγμάτων διατεινόμενος ὅτι τὸ παθημάτων ὀφείλεται σὲ εἰκασία τοῦ V. Trincavelli (1491-1593), ἐκδότῃ τῆς Πουητικῆς κατὰ τὸ 1536. Τὸ ἐπιχειρήμα ὅμως τοῦ Otte εἶναι ἀνυπόστατο διότι —κατὰ τὸ καυστικὸν σχόλιον τοῦ Gudeman⁹⁷ —«βασίζεται σὲ ἄγνοια τῆς παραδόσεως τοῦ κειμένου τῆς Πουητικῆς».

Πάντως ὁ Otte ὑποκαθιστώντας τὸ οὐσ. πραγμάτων στὴ θέση τῆς παραδιδομένης γραφῆς παθημάτων παρακάμπτει τὸ πρόβλημα τῶν δύο οὐσιαστικῶν (δι' ἐλέου καὶ φόβου) καὶ μεταφράζει τὸ κατ' αὐτὸν αὐθεντικὸ ἐδάφιο (τὴν τῶν τοιούτων πραγμάτων κάθαρσιν) ὡς ἐξῆς: (ἀπεραίνουσα) «τὸν ἐξαγνισμὸ τῶν συμβάντων, τὰ ὁποῖα πραγματεύθηκε ἡ τραγωδία» («Reinigung der in der Tragödie behandelten Geschehnisse»⁹⁸.

91. 'Υπ' ἀριθμ. 850-854 καὶ 1264 στὴ Βιβλιογραφία Cooper-Gudeman.

92. 1912-1921, Βλ. Cooper-1452-1455. Πρβλ. Ger. F. Else, *Aristotle's Poetics: The Argument*, Leiden 1957, 226, σημ. 14.

93. H. Otte, *Neue Beiträge zur arist. Begriffsbestimmung der Tragödie*, 1928, 22-47.

94. Βλ. Gudeman, *Aristoteles Poetik*, 6. π., 166.

95. *Kennt Aristoteles die sogenannte tragische Katharsis*, Berlin 1912.

96. Σ (= 'Ελλ. Κῶδ. V-VI αἰ. μετρ. ἀπὸ Σύρο τὸν 10 αἰ. καὶ ἀκολούθως ἀπὸ 'Αραβὰς («dolores», «passiones et impressiones») FS, Tract. Coisl. κ.λπ. (Βλ. Gudeman 26 καὶ appar. crit. 37).

97. "Ο. π., 167: «eine Verdächtigung des Textes... beruht auf einer Unkenntnis der Überlieferung».

98. Otte, *Zur κάθαρσις τῶν παθημάτων* (*Zeitschrift für die österr. Gymnasien* 68 (1917-8/1919) 145-149, πρβ. *Jahresbericht des Philol. Vereins zu Berlin* 45 (1919), 99-108.

Εἶναι παράδοξο τὸ γεγονὸς ὅτι οἱ παρεμβάσεις τοῦ Otte στὸ ἀρχαῖο κείμενο υἱοθετήθηκαν ἀπὸ μεταγενεστέρους φιλόλογους, ποὺ ἀγνόησαν ἢ ὑποβάθμισαν τὴν ἀνασκευή τους:

Σ' ἓνα του ἐκτενὲς μελέτημα ὑπὸ τὸν τίτλο «Τὸ πρόβλημα τῆς τραγικῆς καθάρσεως»⁹⁹ ὁ Κωνστ. Γεωργούλης¹⁰⁰ σχολιάζει συναφῇ πραγματεία τοῦ Mihail Petruševski¹⁰¹ — «φίλου Καθηγητοῦ τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ ἐν Σκοπίοις Πανεπιστημίου» — καί, στὴ συνέχεια, καταθέτει τὶς δικές του ἐκτιμήσεις. Σύμφωνα μὲ τὸν Petruševski, ὁ ὁποῖος ἐπικροτεῖ τὴ γνώμη τοῦ Otte, ἡ «κάθαρσις» δὲν ἔχει τὴ θέση της στὸν ὀρισμὸ τῆς τραγωδίας, ποὺ ὠφελεῖ νὰ περιέχει τὰ οὐσιώδη στοιχεῖα τοῦ δράματος, τὸ ὁποῖο ὁλοκληρώνεται μὲ τὸν ἔλεο καὶ τὸ φόβο. Ἄρα τὸ πρωτότυπο ἔχει νοθευτῇ ἀπὸ κάποιον λόγιο ἀντιγραφέα, ποὺ ἀντικατέστησε δυσανάγνωστες λέξεις τοῦ κειμένου (συγκεκριμένα: τὸ *πραγμάτων σύστασις*) μὲ τὸ *παθημάτων κάθαρσις*, προφανῶς ἐπηρεασμένος ἀπὸ τὸ γνωστὸ χωρίο τῶν *Πολιτικῶν* (8, 7, 1341b32). Στὰ ἐρείσματα τῆς προτεινομένης διορθώσεως ὁ Petruševski συναριθμεῖ τὴ συγχῇ (ἐξάκως) συνεφορὰ τῶν δύο οὐσιαστικῶν *πραγμάτων* *σύστασις* στὸ κείμενο τῆς Ποιητικῆς ἀλλὰ καὶ τὴ σύμπτωση, κατὰ τὸν ἀριθμὸ τῶν γραμμάτων καὶ τὶς καταλήξεις τῶν λέξεων, μεταξὺ τῶν δύο ἐκφράσεων: *πραγμάτων σύστασις* — *παθημάτων κάθαρσις*. Περαινώντας τὴν ἀνάλυση τῆς ξένης πραγματείας ὁ Γεωργούλης παρατηρεῖ¹⁰²: «Ὡς κυριώτερον στοιχεῖον τοῦ ὀρισμοῦ ἐξάρεται... ἡ ἐπιδίωξις νὰ διεγερθοῦν τὰ συναισθήματα τοῦ ἐλέου καὶ τοῦ φόβου διὰ τῆς ἐπιτυχοῦς συναρμογῆς περιστάτικων, καταλλήλων νὰ διεγείρουν ἐλεεινὰ καὶ φοβερὰ συναισθήματα. Ἀλλὰ τὸ σπουδαιότερον προτέρημά της ἔγκειται εἰς τὸ ὅτι ἐπαναφέρει τὸ πρόβλημα ἐντὸς τῶν πλαισίων τῆς ἀκριβολογικῆς φιλολογικῆς ἐρεύνης καὶ θέτει τέρμα εἰς τὴν προσπάθειαν νὰ ἐξευρεθῇ ἔρμηνεα τοῦ ὅρου «κάθαρσις» διὰ τῆς χρησιμοποίησεως νεωτερικῶν αἰσθητικῶν κατηγοριῶν ἀσυμβιβάστων πρὸς τὴν νοοτροπίαν τοῦ Ἀριστοτέλους». Στὸ τέλος ὁ Γεωργούλης ἀναδημοσιεύει ἀπὸ τὸ *Ἐγκυκλοπαιδικὸ Λεξικὸ τοῦ «Ἡλίου»* (1948, τ. Γ', 579) ἀπόσπασμα δικοῦ τοῦ ἀρθροῦ γιὰ τὸν Ἀριστοτέλη, ὅπου μὲ νηφάλια σκέψη καὶ φιλολογικὴ ἐμβρίθεια πραγματεύθηκε τὸ πλέγμα τῶν θεμάτων, ποὺ ἀνακύπτουν ἀπὸ τὸν ὀρισμὸ τοῦ Ἀριστο-

99. Πλάτων, τομ. Ζ (1955), 136-157.

100. Ἐπὶ τῇ βάσει τῆς γαλλικῆς συνόψεως στὸ ἴδιο περιοδικὸ (σελ. 237-250).

101. «*Παθημάτων κάθαρσις ἢ πραγμάτων σύστασις*»; (*Ziva Antika* 210-236. Προηγήθηκε —φαίνεται— δημοσίευση τῶν πορισμάτων του τὸ 1948.

102. Σελ. 143-144.

τέλη, καί, προσθέτοντας συμπληρωματικά στοιχεία, καταλήγει στα εξής προσωπικά του πορίσματα¹⁰³:

1) Συμφωνεῖ με τὸν ξένο καθηγητὴ ὅτι τὸ κάθαρσιν δὲν ὑπῆρχε ἀρχικά στὸ ἀριστοτελικὸ κείμενο,

2) Δὲν ἀμφισβητεῖ τὴ γραφὴ παθημάτων¹⁰⁴ οὔτε θεωρεῖ ἀναγκαία τὴ διόρθωση σὲ πραγματῶν,

3) Ἀντὶ τῆς προτεινομένης ἀπὸ τὸν Petruševski διορθώσεως πραγμάτων σύστασιν προτιμᾷ τὴ συντηρητικώτερη (παθημάτων) μίμησιν «διότι τὸ ἀριστοτελικὸν κείμενον μᾶς παρέχει ἐπανειλημμένας ἐνδείξεις μαρτυρούσας ὅτι οὐσιῶδες χαρακτηριστικὸν τῆς τραγωδίας ἐθεώρει ὁ Ἀριστοτέλης τὸ ὅτι αὕτη εἶναι «μίμησις ἐλπειῶν καὶ φοβερῶν παθημάτων». Ἡ ὥς ἄνω μελέτη τοῦ Κωνστ. Γεωργούλη με τὴν ἀποθησαύριση συναφοῦς ὕλικου καθοδηγεῖ τὸν εὐσυνείδητο ἐρευνητὴ στὴν ὀρθὴ προσπέλαση καὶ τὴν ἐρμηνεία ἐπὶ μέρους θεμάτων. Παρὰ ταῦτα ἡ ἀναπόδεικτη ἀλλοίωση τοῦ παραδεδομένου κειμένου καὶ ἡ ἀποβολὴ τοῦ ὅρου κάθαρσις ἐγείρει δικαιολογημένες ἀντιρρήσεις ὅπως παλαιότερα οἱ ἐπεμβάσεις τοῦ Otte. Ἐπὶ πλέον, με τὴν προτεινομένη ἀντικατάσταση τοῦ κάθαρσιν διὰ τοῦ ὅρου μίμησιν —ἀκόμα καὶ ὑπὸ τὴν προϋπὸ-θεση ὅτι ἡ προκύπτουσα φράση: (ἡ τραγωδία) μίμησις πράξεως ...περαίνουσα τὴν μίμησιν λογικῶς εὐσταθεῖ —καταδικάζομε τὸν ἀριστοτελικὸ ὅρισμὸ σ' ἓνα κακόζηλο πλατειασμὸ, ποὺ δὲν ἀπέχει ἀπὸ τὴν ταυτολογία.

Πάντως, ὁ σημαντικώτερος ἐκφραστὴς τῆς δομολογικῆς ἐρμηνείας τῆς «καθάρσεως» ὑπῆρξε ἀσφαλῶς ὁ Gerald F. Else. Στὸ ρηξικέλευθο ἔργο του *Aristotle's Poetics: The Argument* (1957) μεταφράζει καὶ ἀναλύει μεθοδικὰ τὰ κεφάλαια τὰ ὁποῖα κατ' ἐξοχὴν συγκροτοῦν τὸν πυρῆνα τῆς Ποιητικῆς ἐξαιρώντας τὰ μᾶλλον «τεχνικὰ» (16, 19) ἢ ἄσχετα πρὸς τὴν τραγωδίαν (λ.χ. 20-22) ἢ παρεφθαρμένα (μέχρι τοῦ 25ου). Ὁ Else δὲν καταφεύγει στὴ βολικὴ μέθοδο τῶν διορθώσεων τοῦ κειμένου, ἀλλὰ προσδίδει διαφορετικὸ περιεχόμενο στὰ βασικὰ στοιχεῖα τοῦ ὁρίσμου τῆς τραγωδίας ἀποδεχόμενος πορίσματα παλαιότερων εἰσηγητῶν¹⁰⁵ τῆς «ἀνορθόδοξης» πλευρᾶς. Ἀξιοποιώντας κατ' ἐξοχὴν τὰ κεφάλαια 13 καὶ 14 τῆς Ποιητικῆς, καθὼς καὶ —περιστασιακὰ— τὴ Ρητορικὴ καὶ τὰ Ἠθικά, κατασταλάζει στὴν ἀκό-

103. 156-157.

104. Ἐφόσον ὡς «παθήματα» νοοῦνται περιστατικὰ «φθαρτικὰ καὶ ὀδυνηρὰ» (θάνατοι, τρώσεις), οἷον πράξεων ἡ τραγωδία μίμησις ὑπόκειται (Ποιητ. 1452 a 38).

105. Π.χ. τοῦ Otte (βλ. σελ. 226, σημ. 14, 15, 16, σελ. 227, σημ. 18, 20, σελ. 231, σημ. 36), τοῦ Ε. Παπανούτσου, *La catharsis aristotélieenne*, Eranos, XLVI, 1948, 77-93), βλ. σελ. 231 σημ. 36.

λουθη παράφραση¹⁰⁶ τοῦ προβληματικοῦ χωρίου τοῦ ὁρισμοῦ: «Ἡ τραγωδία εἶναι μίμησις... ἡ ὁποία μέσφ μιᾶς σειρᾶς γεγονότων, τὰ ὁποῖα συνεπάρχονται ἔλεον καὶ φόβον, ὁλοκληρώνει τὸν ἐξαγνισμό ἐκείνων τῶν ὀδυνηρῶν ἢ θανατηφόρων πράξεων ποὺ ἔχουν αὐτὴ τὴν ποιότητα».¹⁰⁷ Δηλαδή κατὰ τὸν Else ἡ κάθαρσις «δὲν εἶναι μιὰ μεταβολὴ ἢ τελικὸ ἐπιγέννημα στὴν ψυχὴ τοῦ θεατῆ ἢ στὸ φόβο καὶ στὸν ἔλεο (δηλ. στίς ροπὲς πρὸς αὐτὰ τὰ συναισθηματά) τῆς ψυχῆς του, ἀλλὰ μιὰ διαδικασία, ποὺ προωθεῖται μέσα στὸ συγκινησιακὸ ὕλικὸ τοῦ δράματος ἀπὸ τὰ δομικὰ του στοιχεῖα, καὶ πᾶνω ἀπ' ὅλα τὴν ἀναγνώριση»¹⁰⁸. Ἀποσαφηνίζοντας περαιτέρω τὴ σκέψη τοῦ ὁ Else παρατηρεῖ ὅτι «ἡ κάθαρσις —δηλαδή ὁ ἐξαγνισμὸς τῆς τραγικῆς πράξεως μὲ τὴν ἀποκάλυψη ὅτι τὸ ἔναυσμά της δὲν ὑπῆρξε *μιαρὸν*— συντελεῖται ἀπὸ τὴ συνολικὴ δομὴ τοῦ δράματος, κατ' ἐξοχὴν ὅμως ἀπὸ τὴν ἀναγνώριση». Ὡς ἀλληλένδετοι μὲ τὴν ἀναγνώριση ἐξαίρονται ἄλλοι δύο βασικοὶ ἄξονες τῆς πλοκῆς, α) τὰ παθήματα (ἢ πάθη), πρὸ πάντων ὅταν ἐν ταῖς φιλίαις ἐγγένηται (14, 1453b19) καὶ β) ἡ ἁμαρτία (= ἡ ἄγνοια ἢ τὸ σφάλμα) ὡς συντελεστὴς τοῦ διαπραχθέντος ἐγκλημάτος, τὸ ὁποῖον ὡς ἐκ τούτου δικαιούται τὸν ἔλεο ἢ τὴν ἐπιείκεια¹⁰⁹ τοῦ κοινοῦ. Ἀντιπαράθετοντας τὴ δικὴ του ἐκδοχὴ πρὸς τὴν ψυχθεραπευτικὴ-ιατρικὴ θεωρίαν τῆς «καθάρσεως» ὁ Else ὁμολογεῖ¹¹⁰ πὼς ἡ δικὴ του «does not fit the *Politics* passage» (8, 7, 1341b 38 κ.ἐξ.), ἐνῶ, ἀντίθετα, ἡ ἀπόψη τοῦ Bernays βρῆκε ἰσχυρὸ ἔρεισμα στὰ χωρία τῶν *Πολιτικῶν* καὶ τῶν νεοπλατωνικῶν Πρόκλου καὶ Ἰαμβλίου, «τὰ ὁποῖα, ἴσως, εἶναι ἄσχετα»¹¹¹ μὲ τὴν ἔννοια τῆς ἀριστοτελικῆς καθάρσεως. Στὴν πραγματικότητά ὅμως τὰ κριτήρια γιὰ τὴν ἀποτίμησιν καὶ, κατὰ τὸν Else, ἀποποινικοποίηση τοῦ ἀκούσιου δράστη ἀπὸ τὸ ἐγκλημὰ του κατέχει ὁ θεατὴς ἢ ὁ ἀναγνώστης, ὅπως σιωπηρὰ παραδέχεται καὶ ὁ Else (437-438) ἀσυναίσθητα διο-

106. Ἀποτολμώντας τὴν ἀναίρεση μιᾶς «βαθιὰ ριζωμένης προκαταλήψεως» («deep-seated prejudice», 227) περὶ τῆς συγκινησιακῆς ἀντιδράσεως τῶν θεατῶν.

107. Else 221: «carrying to completion, through a course of events involving pity and fear, the purification of those painful or fatal acts which have that quality».

108. Ὁ.π. 439, πρβ. 229: «to pity and fear as they are incorporated in the structure of the play by the poet». Πρβ. σημ. 29: «built into the events», «woven into the plot» (14, 1453b 13: *ἡδονὴν παρσκευάζειν ... τοῦτο ἐν τοῖς πράγμασιν ἐμποιεῖτον*).

109. Ὁ.π. 438-439, 447.

110. Ὁ.π. 231, σημ. 36: «The chief strength of Bernays' theory was that it fit the passage in the *Politics* ... so well.... Conversely, the chief weakness of my hypothesis is that it does not fit the *Politics* passage».

111. Else, 440.

λισθαίνοντας σὲ ἀντίφαση πρὸς τὶς ἀρχές του.¹¹² Ἄλλωστε καὶ σ' ἄλλες περιπτώσεις ὁ Else μετατοπίζει τὸ κέντρο τοῦ βάρους στὸν ψυχισμό τοῦ θεατρικοῦ κοινοῦ (π.χ. 345: «the whole *raison d'être* of the paradoxicality was (9.52 a 2-4) its emotional effect on «us», the audience (or the reader). The test of the paradox is that *we* are affected, surprised, moved to pity, etc., not that the hero is»).

Οἱ ριζοσπαστικὲς ἀπόψεις τοῦ Else ἐπηρέασαν τὴ διεθνή φιλολογικὴ ἔρευνα ἐπὶ τῆς *Ποιητικῆς* εἴτε θετικὰ —μὲ συμπαραστάτες σὰν τὸν Düring, N. van der Ben, Goldstein καὶ (μερικῶς) τὸν Kitto— εἴτε ἀρνητικὰ, μὲ ἀμφισβητήσεις τοῦ συνόλου ἢ τῶν λεπτομερειῶν τῆς θεωρίας του, ὅπως λ.χ. ὅτι α) ἀναγκάζεται νὰ παραβλέψει τὴ μαρτυρία τῶν *Πολιτικῶν*, β) ὅτι ἀκολουθώντας τὸν Otte ἐρμηνεύει αὐθαιρέτως τὰ παθήματα ὡς περιστατικὰ ἢ ἐπεισόδια τοῦ δράματος, γ) ὅτι ἡ ἐκδοχὴ μιᾶς ἀνόσιας πράξεως ὡς συμπτωματικῆς ἢ ἀκούσιας (ἐπομένως: συγχωρητέας) δὲν ἐξαλείφει ἀπὸ τὸν αὐτοῦ τὸ ἀνεξίτηλο μίσημα τῆς πατροκτονίας ἢ μητροκτονίας (πρβ. τὸν Οἰδίποδα) κ.λπ.

Ἀπὸ νεοελληνικῆς πλευρᾶς, στενὴ ἐξάρτηση ἀπὸ τὸ σύγγραμμα τοῦ Else προδίδουν: α) ἡ ἐρμηνευτικὴ ἐκδοχή τοῦ Στάθη Ἰω. Δρομάζου (*Ἀριστοτέλους Ποιητικὴ. Εἰσαγωγή, μετάφραση, σχόλια*. Ἀθήνα 1982) καὶ β) ὁ ὑπ' ἀρ. 34 τόμος τῆς σειρᾶς *Ἀριστοτέλης* (ἐκδ. Κάκτος). Ἡ ἐργασία τοῦ Δρομάζου, παρ' ὅλο ποῦ δὲν πιστοποιεῖ ἐδραία ἐπιστημονικὴ ὑποδομὴ οὔτε μεθοδικὴ ἐξέταση τῶν δυσχερειῶν τοῦ ἀριστοτελικοῦ δοκιμίου —ἐνῶ, ἀπὸ τὴν ἄλλῃ πλευρά, βρίθει φορτικῶν παλλιλογιῶν καὶ ρητορικῆς ἀοριστίας— χρησιμεύει ὡς πολύτιμο βοήθημα (τουλάχιστον σὲ ὅσους δὲν ἔχουν πρόσβαση σὲ ξενόγλωσσες συμβολὲς ἐπὶ τοῦ θέματος) ἐξαιτίας τῶν πολυαριθμῶν ἀποσπασμάτων ἀπὸ τὴν ξένη βιβλιογραφία, τὰ ὅποια ὁ Δρομάζος παραθέτει σὲ μετάφραση—συνήθως ἀξιόπιστη¹¹³. Τὰ παραθέματα κατὰ κύριο λόγο ἀνή-

112. Πρβ. καὶ Halliwell 356: «the theory having, after all, clear affective implications» καὶ D. W. Lucas, *Pity, Terror, and Peripeteia*, C. Q. 12 (1962), 52.

113. Ὅχι πάντοτε ὁρθή: Π.χ. τὸ νόημα τῆς φράσεως τοῦ Else (436) κατὰ τὴν ὅποια ἡ ἐκτίμηση τοῦ θεατῆ ὡς πρὸς τὸν τραγικὸ ἥρωα ὅτι εἶναι α) ὁμοίος του καὶ β) ὅτι ἀναξιοπαθεῖ ἀποτελεῖ τις προϋποθέσεις τῶν συναισθημάτων τοῦ ἐλέου κ.λπ. («the conditions which must be satisfied before his psyche (that is the rational element in his soul) will allow the emotions to be felt») παραποιεῖται τελείως στὴ μεταγλώττιση τοῦ Δρομάζου (179): «οἱ προϋποθέσεις ποῦ πρέπει νὰ ικανοποιηθοῦν ἐν ὧ πῶς τῆς ψυχῆς του ... θὰ ἐπιτρέψουν στὶς συγκινήσεις νὰ γίνουν αἰσθητέες». Ἐν τούτοις —κατὰ τὸν Else— ἡ «psyche» (καὶ ὄχι οἱ conditions) ἐπιτρέπει τὴν ἀνάπτυξη τῶν συναισθημάτων. Παρανόηση γίνεται καὶ τῆς φράσεως τοῦ Else (439) ὅτι «ὁ ἐξαγνισμὸς τῆς τραγικῆς πράξεως συντελεῖται μὲ τὴν ἀναγνώριση ὅτι τὸ κίνητρο δὲν ἦταν

κουν στον Else και στους έλληνιστάς που πρόσκεινται λίγο ή πολύ στη θεωρία του, όπως λ.χ. τους Otte, Βερναρδάκη, Butcher, Lucas, Nicev κ.ά.

Ταυτόσημες είναι και οι έπεξηγήσεις του Δρομάζου όπως και η μετάφραση της άκροτελεύτιας φράσεως του άριστοτελικού όρισμού (σελ. 223): «(μίμηση)... που πετυχαίνει την κάθαρση των παριστανόμενων φοβερών και οίκτρων συμβάντων, με τὸ φόβο και τὸν έλεον που προκαλεί». Γενικότερα, δὲν λείπουν οι μεγάλοστομοι άφορισμοί και ὁ κενός βερμπαλισμός περί την έννοια της «καθάρσεως», π.χ. (σελ. 171): «τὰ φοβερά και οίκτρα γεγονότα τὰ όποια πρέπει νά καθαρθοῦν, πρέπει δηλαδή από πρώτη ύλη πράξεων ή παθημάτων ... νά μεταβληθοῦν διά μέσου της μίμησης ... σὲ ανάπλαση ζωής» ή (σελ. 175): «τὰ από σκηνης γενόμενα ... από πρώτη ύλη της ζωής θά δικαιωθοῦν αισθητικά». Έπισημαίνονται και περιπτώσεις, κατά τις όποίες απόψεις του Else σταχυολογοῦνται αὐτολεξει και παρουσιάζονται ως προσωπικά —του συντάκτη της εκδόσεως— συμπεράσματα: π.χ. σελ. 180: «και γὰ νά συμπεράνουμε. Πιστεύουμε πώς στὰ κεφάλαια 13 και 14 υπάρχει ὅλο τὸ ὅλικο πὸν συγκροτεῖ την άριστοτελική καθαρσιν»¹¹⁴ κ.λπ.

Με κάπως έπιστημονικότερες αξιώσεις εμφανίζεται ή έρμηνευτική εκδοχή της Πουητικής από τὸν συντάκτη της Εισαγωγής και μεταφραστή Η. Π. Νικολούδη με σχόλια της «φιλολογικής ομάδας Κάκτου» (1995). 'Ο αντίκτυπος των διδασμάτων του Else είναι και σ' αὐτή προφανής, ήδη από τη μετάφραση του άριστοτελικού όρισμού της τραγωδίας (σελ. 192): «ή τραγ. είναι μίμηση πράξεως... σε γλώσσα μυρωδισμένη (sic)... η οποία, με το έλεος (sic)... διεκπεραιώνει την κάθαρση αυτού του είδους των [τραγικών] παθημάτων»⁷⁸.

Στὸ τμήμα της εκτενοῦς Εισαγωγής του, πὸν πραγματεύεται την κάθαρση, ὁ συντάκτης έπιχειρεῖ τὸν μετριασμό, ή ακόμη και τὸ συγκεκρισμό, μονομερῶν απόψεων (118-139), παρ' ὅλο πὸν ἀναλαμβάνει —σχεδὸν ἀνεξέλεγκτα— δογματισμούς τοῦ Δρομάζου, τοῦ όποίου μάλιστα μιμεῖται και τὸ λεξιλόγιο (π.χ. Δρομ. 174-175: «Ἡ ἀνταπόκριση... μεταξύ σκηνης και θεατῶν, ή γέφυρα από την όποια» ~ Νικολ. 125: «η κάθαρση είναι η γέφυρα που ενώνει την αντικειμενική με την υποκειμενική αὐτή υπόσταση...»). 'Ὡς πρὸς τη σημασία πὸν έχει τὸ οὐσιαστικό (τοιούτων) παθημάτων στον όρισμό της τραγωδίας ὁ Νικολούδης ἀποφαίνεται ὅτι (σελ. 128) «ὁ έλεος και ὁ φόβος χαρακτηρίζονται πάντοτε από τὸν 'Αριστοτέλη πάθη» και ὅτι «ενὼ πάθη ση-

μαρόν», ή όποια διαστρέφεται από τὸν μεταφραστή (σελ. 164: «ὁ εξαγρισμός από την τραγική πράξη, πὸν ἀποδεικνύει ὅτι...»), κ.ά.

114. Στὰ μειονεκτήματα τοῦ βιβλίου —πὸν ἀσφαλῶς ἐκπονήθηκε με περίσσιο ζήλο και προσπάθεια —καταλογίζονται και γραμματικά ὀλισθήματα, όπως π.χ. (σελ. 168): «τὴν καθαρσιν τὴν ἀναγάγει», (σελ. 162): «ὁ έρωτας αὐτὸς καθεαυτὸς» κ.λπ.

μαίνουν πάντοτε παθήματα, τα παθήματα δεν σημαίνουν, εκτός από μια μόνη φορά στη *Ῥητορική* (B, 96b32), ποτέ άλλοτε πάθη, και εν πάση περιπτώσει όχι στην *Ποιητική*». Και ἂν ἀκόμα παραβλέψουμε τὴ σύγχυση τῶν ἐννοιῶν, ποὺ ἐπιτείνεται ἀπὸ τὴν ἀπουσία τυπογραφικῆς ἀντιδιαστολῆς ἀρχαίων καὶ νεοελληνικῶν ἐκφράσεων, οἱ παραπάνω ἰσχυρισμοὶ — τοὺς ὁποίους συμμερίζεται καὶ ὁ ἀνώνυμος σχολιαστὴς τῆς «Φιλολογικῆς ὁμάδας Κἀκτου»¹¹⁴ — ἀνασκευάζονται μὲ κάποια προσεκτικώτερη μελέτη τῆς ἀριστοτελικῆς χρήσεως τῶν ὄρων πάθος-πάθημα. Ὅπως ἤδη ἔχει σημειωθῇ (κεφ. Α'), ἐκτὸς ἀπὸ τῆς μνείας τῶν παθημάτων μὲ συγκινησιακὸ περιεχόμενο στὸ δεῦτερο βιβλίο τῆς *Ῥητορικῆς* (22, 1396b33: *περὶ τῶν ἡθῶν καὶ παθημάτων καὶ ἐξεων*¹¹⁵), ἡ ἴδια γενικὴ μὲ αὐτὴ τὴν ἐννοία εἰσάγεται συχνότατα στὰ *Ῥητορικά* *Εὐδῆμεια*¹¹⁶. Ἐπὶ πλεόν ὁ βυζαντινὸς συμπιλητὴς τοῦ *Tractatus Coislinianus* δανεῖζεται τὴ λέξη παθήματα μὲ ταυτόσημο περιεχόμενο ἀπὸ τὸν ὅρισμό τῆς τραγωδίας καί, περαιτέρω, μνημονεύει τὴν «ἡδονὴν» καὶ τὸν «γέλωτα» ὡς συναισθηματικοὺς παράγοντες γιὰ τὴν κάθαρση τῶν τοιοῦτων παθημάτων.

Ἀποτέλεσμα τῆς προσπάθειας γιὰ τὴ στήριξη τῆς «δομολογικῆς» θεωρίας (Otte-Else κ.ἀ.) εἶναι καὶ ὁ ἀποφθεγματικὸς ἀφορισμὸς (σελ. 329): «Ἡ κάθαρσις, λοιπόν, ἐπέρχεται δια τῶν παθῶν, ἀφορὰ, ὅμως, παθήματα». Ἀσφαλέστερη, ὅμως, προσέγγιση πρὸς τὴν ἀριστοτελικὴ ἐκδοχὴ τῆς «καθάρσεως» θὰ ὑπαγόρευε μᾶλλον τὴν ἀντιστροφή τῶν ὄρων αὐτῆς τῆς προτάσεως!

Γ'

Ἀπὸ τὴν προηγηθεῖσα διερεύνηση τῶν κυριωτέρων συμβολῶν στὴ διάσφαση τοῦ αἰνιγματικοῦ ἑδαφίου τῆς *Ποιητικῆς* καὶ ἀπὸ τὶς πολλαπλὲς ἐπιστημάνσεις εἰδικῶν ἐρευνητῶν τοῦ δοκιμίου ἐνισχύεται ἡ ἐντύπωση ὅτι ἡ συνολικὴ ἀντίληψη τοῦ Ἀριστοτέλη περὶ δραματικῆς ποιήσεως («ἐνδεχομένως περιλαμβάνει ἀπηχήσεις τῶν θεωριῶν τῶν Πυθαγορείων, τοῦ Γοργία, τοῦ

114. Σελ. 329: «Ὁ ὅρος πάθημα, ὅπου κι ἀν χρησιμοποιεῖται στο κείμενο τῆς *Ποιητικῆς*, δὴλώνει τὰ φοβερά γεγονότα ποὺ συμβαίνουν στο άτομο καὶ ὄχι τὰ συναισθήματα. γιὰ τούτα ὑπάρχει ὁ ὅρος πάθος».

115. Πρβλ. Ed. M. Cope-John E. Sansdys, *The Rhetoric of Aristotle* Cambridge 1877, vol. II 234.

116. Πρβ. H. Rackhan, *Aristotle xx* (Loeb), *The Athenian Constitution, The Eudemian Ethics...* Cambridge, MSS 1952/1971, 247, (*Εὐδ. B 2 1220 b 6: τί τῆς ψυχῆς ποί' ἅτα ἦθ.* Ἔσται δὲ κατὰ τε τὰς δυνάμεις τῶν παθημάτων, καθ' ὧς ὡς παθητικοὶ λέγονται, καὶ κατὰ τὰς ἐξεις, καθ' ὧς πρὸς τὰ πάθη ταῦτα λέγονται τῷ πάσχειν πῶς ἢ ἀπαθεῖς εἶναι (= «in respect of our faculties for emotions»).

Πλάτωνος, ίσως και άλλων»¹¹⁷. Πάντως, την ιδιομορφία της αριστοτελικής θεωρίας φαίνεται ότι καθορίζουν οι εξής σταθερές συντεταγμένες:

α) Ός *μίμησις πράξεως* (1449b24 κ.λπ.) ή τραγωδία καθίσταται πηγή τέρψεως του θεατή (και του αναγνώστη) έφόσον όχι μόνο το μιμείσθαι αλλά και το χαίρειν τοῖς μιμήμασι πάντας¹¹⁸ είναι σύμφυτον τοῖς ανθρώποις και λειτουργήσει ως γενεσιουργός αἰτία τῆς ποιητικῆς συνθέσεως. Έξ άλλου, ενώ στην καθημερινή διαβίωση δυσανασχετούμε βλέποντας όρισμένα πράγματα (λ.χ. πτώματα, είδεχθῆ ζῶα κ.λπ.), αντίθετα, χαιρόμαστε όταν τὰ ἀντικρύζουμε σὰν ἀπεικονίσεις. Αἰτία είναι ότι μ' αὐτὲς ἀποκτούμε γνώσεις — ἢ συνειδητοποιούμε (μὲ τὴ μεταφορική χρήση τοῦ *μανθάνειν*) καλύτερα τὰ γνωστά — και, ὅπως τονίζει ὁ Ἀριστοτέλης, τὸ *μανθάνειν* οὐ μόνον τοῖς φιλοσόφοις ἥδιστον ἀλλὰ και τοῖς ἄλλοις ὁμοίως (Ποιητ. 4, 1448b 13-14).¹¹⁹ Έπομένως και θλιβερά γεγονότα τῆς ζωῆς (θάνατοι, περιοδυνίαι, τρώσεις) μεταφερόμενα σὴν πλασματική περιοχή τῆς μιμήσεως¹²⁰ και συνυφασμένα σ' ἓνα ὀργανικό σύνολο διεπόμενο ἀπὸ τὴ λογική τοῦ εἰκότος και τοῦ ἀναγκαίου (1451a -1452b10) αἰχμαλωτίζουν τὴν περιέργεια τοῦ κοινοῦ και τὸ ψυχαγωγοῦν¹²¹. Τὴ γνωσιοκρατική αὐτὴ καταξίωση τῆς τραγωδίας μπορούμε, ίσως, σήμερα νὰ συμπληρώσουμε ἀναγνωρίζοντας ότι προσφέρει στὸ κοινὸ τὴ δυνατότητα νὰ διευρύνει τὸν κόσμον του μὲ βιώματα, ποὺ ἐνδεχομένως δὲν θὰ γνωρίσει ποτὲ στὸ περιβάλλον ὅπου ζῇ¹²¹ — ἂν και παρόμοιες νεωτερικὲς προεκτάσεις δὲν ἐνθαρρύνουν οἱ λιτοὶ ἀφορισμοὶ τῆς *Ποιητικῆς* περὶ προσκτῆσεως σοφίας ἀπὸ τὰ μιμήματα. Στὴ *Ρητορική* του ὅμως ἀναπτύσσει ἐκτενέστερα τὴ νοησιαρχική ἐκδοχὴ τῆς καλαισθητικῆς ἡδονῆς (Α, 11, 1371b 5-10) τονίζοντας ότι τὸ *μανθάνειν* τε ἡδὺν και τὸ *θαυμάζειν*, και τὰ

117. Βλ. Halliwell, 199.

118. Ποιητ. 4, 1448b, 5-6, 8-9.

119. Πρβ. *Ρητορ.* Α, 1371b 4-7: *Τὸ μανθάνειν τε ἡδὺν και τὸ θαυμάζειν, και τὰ τοιαῦτα ἀνάγκη ἡδέα εἶναι* κ.λπ. Λίγο πρὶν (1371a 33-34) ὑπεστήριξε ότι μὲ τὴν ἐκπλήρωση τοῦ πόθου τῆς γνώσεως ὁ ἄνθρωπος ἐπιστρέφει σὴν κατὰ φύσιν εὐκταία κατάσταση: ἐν δὲ τῷ *μανθάνειν* <τὸ> εἰς τὸ κατὰ φύσιν καθίστασθαι.

120. Εἰδικότερα τῆς τραγωδίας, ἡ ὁποία χαρακτηρίζεται (6, 1450a 16-17) *μίμησις οὐκ ἀνθρώπων ἀλλὰ πράξεων* και βίου, και, πρβ. νωρίτερα, στὸν Πλάτωνα *Πολιτ.* 10, 603 c: *πράττοντας ἀνθρώπους μιμείται ἡ μιμητικὴ βιαίους ἢ ἐκουσίας πράξεις*. Ἡ δὲ ὕμωρη ἀπόλαυση τοῦ τραγικοῦ δράματος αἰτιολογεῖται και ἀπὸ τὴν ἐπίγνωση ότι «εἴμαστε ἀσφαλεῖς» γιατί λείπει ἡ ὀδυνηρὴ ἀμεσότητα τῆς πραγματικότητας (Βλ. Θ. Παρισάκη-Γιανναράκη, *Τὸ παρόδοιο τῆς εὐχαρίστησης τοῦ τραγικοῦ*, *ΕΕΦΣΠΘ*, περ. Β, 1 (1985-1988) 153-187 και Δαν. Ἰ. Ἰακώβ, *Ἡ ποιητικὴ τῆς ἀρχαίας ἑλλην. τραγωδίας*, Ἀθῆνα 1998, 87-91.

121. Δαν. Ἰ. Ἰακώβ, 91.

τοιάδε ανάγκη ἡδέα εἶναι οἷον τό τε μιμητικὸν (*Dittmeyer*, μεμιμημένον *MSS*), ὥσπερ γραφικὴ καὶ ἀνδριαντοποιία καὶ ποιητικὴ, καὶ πᾶν δ' ἂν ἐδ' μεμιμημένον ἦ, κἂν ἦ μὴ ἡδὺ αὐτὸ τὸ μεμιμημένον· οὐ γὰρ ἐπὶ τούτῳ χαίρει, ἀλλὰ συλλογισμὸς ἐστὶν ὅτι τοῦτο ἐκεῖνο, ὥστε μαθάνειν τι συμβαίνει, καὶ στὸ Γ' βιβλίῳ ἐπαναλαμβάνει (10, 1410b, 10-11) ὅτι τὸ ... μαθάνειν ῥαδίως ἡδὺ φύσει πᾶσιν ἐστὶ καὶ συναφεῖς βεβαιώσεις ἐπισημαίνονται καὶ σὲ ἄλλα του ἔργα, π.χ. *Μεταφ.* 1,1, 980a 22 (πάντες ἄνθρωποι τοῦ εἰδέναι ὀρέγονται φύσει), *Περὶ ζῳῶν μορίων* 645a5 (τὰς μὲν εἰκόνας αὐτῶν θεωροῦντες χαίρομεν ὅτι τὴν δημιουργήσαν τέχνην συνθεωροῦμεν κ.ἄ. Προφανῶς ἀπηχώντας αὐτὲς τίς ἀπόψεις τοῦ Ἀριστοτέλη — ἀπὸ τὸν ὁποῖον ἄλλωστε σταχυολογεῖ πληθώρα χωρίων¹²² — ὁ Πλούταρχος προσφέρει ἀνάλογη ἀπάντηση στὸ συζητούμενο πρόβλημα τῶν *Συμποσιακῶν*¹²³: Ἐπεὶ ὁ μὲν ἀληθῶς ὀργιζόμενος ἢ λυπούμενος ἐν τισὶ κοινοῖς πάθεσι καὶ κινήμασιν ὁρᾶται, τῇ δὲ μιμήσει¹²⁴ πανουργία τις ἐμφαίνεται καὶ πιθανότης ἂν περ ἐπιτυγχάνηται, τούτοις μὲν ἡδεσθαι πεφύκαμεν ἐκείνους δ' ἀχθόμεθα. Καὶ γὰρ ἐπὶ τῶν θεαμάτων ὅμοια πεπόνθαμεν· ἀνθρώπους μὲν γὰρ ἀποθνήσκοντας καὶ νοσοῦντας ἀνιαρῶς ὀρώμεν· τὸν δὲ ... Φιλοκλήτην ... καὶ τὴν Ἰοκάστην (ἰδόντες) ἡδόμεθα καὶ θαυμάζομεν ... φθισικὸς μὲν ὀρώντες δυσχεραίνομεν· ἀνδριάντας δὲ καὶ γραφὰς φθισικῶν ἡδέως θεώμεθα, τῷ τὴν διάνοιαν ὑπὸ τῶν μιμημάτων ἄγεσθαι κατὰ τὸ οἰκεῖον. Παρόμοιες σκέψεις διατυπώνει ὁ Πλούταρχος καὶ στὸ δοκίμιο *Πῶς δεῖ ποιημάτων ἀκούειν*¹²⁵. Ἐπειδὴ ὅμως ἔχει ἀμφισβητηθῇ ἡ ἀπόκτηση καινούριας γνώσεως¹²⁶ ἀπὸ τὴν ἀπλῇ ἐξομολόγησιν τοῦ ἡθοποιοῦ μὲ τὸν ὑποδύμενο ἥρωα ἀναζητεῖται ἀπὸ τοὺς ἐλληνιστὰς κάποιο βαθύτερο νόημα στὴν ἀριστοτελικὴ ἐπιχειρηματολογία. Κατὰ

122. Βλ. W. C. Helmbold - E. N. O'Neil, *Plutarch's Quotations*, Baltimore 1959, 8-12.

123. *Συμποσ. Προβλήματα* 5,2, 673 F-674 B: Διὰ τῶν μιμουμένων τοὺς ὀργιζόμενους καὶ λυπούμενους ἡδέως ἀκούομεν, αὐτῶν δὲ τῶν ἐν τοῖς πάθεσιν ὄντων ἡδῶς.

124. Ἀναλυτικότερα γιὰ τὴν ἀρχαία ἔννοια τῆς μιμήσεως βλ. I. Σουκντρέ, *Περὶ Ποιητ.* 44*-56*. Bas. Kyrkos, *Die Dichtung als Wissens-problem bei Aristoteles*, Athen 1972, 65-112, P. Woodruff, *Aristotle On Mimesis, (Essays on Aristotle's Poetics)* 85 κ.ἑξ. κ.ἄ.

125. 18 A-B: τὴν πρᾶξιν οὐκ ἐπαινοῦμεν ἥς γέγονεν ἡ μίμησις, ἀλλὰ τὴν τέχνην εἰ μεμίμηται προσηκόντως τὸ ὑποκείμενον.

126. Ἡδῆ ἀπὸ τὸν Thomas Twining τὸ 1789 (δ.π. 186): «he does not see how any information can be said to be acquired... from the mere identification of two objects, the inference that «this is that».

τοὺς E. M. Cope—J. E. Sandys¹²⁷ λοιπὸν «μὲ τὴν ἀντιπαράθεσιν τοῦ «μιμήματος» πρὸς τὸ πρωτότυπον —εἴτε ὡς εἰκόνα ἢ μεταφορὰ κ.λπ. — γ ν ω ρ ῖ ζ ε ι ς κ ά τ ι ν έ ο . ἡ ἀναπαράστασις . . . σοῦ παρέχει τὴ δυνατότητα νὰ ἀνακαλύψῃς ἡ νὰ ἐπισημάνῃς κάτι καινούριον, ποῦ δὲν εἶχες προσέξῃς ὡς τώρα: αὐτὸ εἶναι τὸ «συμπέρασμα» (inference) ποῦ συνάγεται ἀπὸ τὴν ἀπομίμηση—ὁ συλλογισμός, ὅπως ἀποκαλεῖται στὰ κείμενα τῆς Ρητορικῆς καὶ τῆς Ποιητικῆς». Ἐφόσον μάλιστα διαπιστώνεται διαστολή¹²⁸ τοῦ ἐννοιολογικοῦ πλαισίου τῆς «μιμήσεως» ἀνάλογη μὲ τὴς ἐκάστοτε ἀπαιτήσεις τῆς εἰκαστικῆς καὶ ποιητικῆς δημιουργίας, ἐξυπακούεται ὅτι χάρις στὴ δραματικὴ μίμηση «μαθαίνουμε» ἅμῃς γιὰ τὴ «ζωὴ» καὶ τοὺς ἀνθρώπους καὶ χαίρομαστε τὸ δίδαγμα τῆς¹²⁹.

β) Πλεῖστα ἐδάφια τῆς *Ποιητικῆς* μαρτυροῦν ὑπὲρ τῆς συγκινησιακῆς δεοντολογίας τῆς τραγωδίας —ἐξουδετερώνοντας ἐκ προοιμίου τὴς «δομολογικῆς» ἀπόψεις τοῦ Else¹³⁰ περὶ «μακροχρόνιας προκαταλήψεως»¹³¹: Τὰ σημαντικώτερα περιέχονται στὰ βασικὰ κεφάλαια 13 καὶ 14, ποῦ ἀφοροῦν στὴ «σύστασις τοῦ μύθου». Τὸ τῆς τραγωδίας ἔργον¹³² (ἢ τέλος)¹³³ κατ' Ἀριστοτέλην ἐγκρίνεται στὴν πρόκλησιν τῆς οἰκειᾶς ἡδονῆς —συγκεκριμένα, τῆς ἀπὸ ἐλέου καὶ φόβου διὰ μιμήσεως (14, 1453b 12)— τῆς ἰδιότυπης αὐτῆς ἀπολαύσεως, τὴν ὁποία βιώνουν ὅχι μόνον οἱ θεαταὶ ἀλλὰ καὶ ἡ καθέ ἀναγνώστης ἡ ἀκροατὴς τοῦ δραματικοῦ κειμένου χωρὶς ὅποιαδήποτε συνεπικουρία τῆς σκηνικῆς ἀναβιώσεως τῆς «πράξεως»¹³⁴. Ὁ ἐπιδιωκόμενος σκοπὸς τῆς τραγικῆς «ἡδονῆς», πρὸς τὸν ὁποῖο πρέπει νὰ κατατείνουν οἱ προσπάθειες

127. *The Rhetoric of Aristotle*, I, Cambridge 1877, 219. Πρβ. W. M. A. Grimaldi. *Aristotle, Rhetoric I*, N. York 1980, 264.

128. J. Ferguson, *Plato: Republic, Bk 10*, London 1957, 140-141. Γι' αὐτοὺς τοὺς λόγους ὁ P. Woodruff (β.π. 89, 91) ἀπορρίπτει τὴς ξενόγλωσσες ἀποδόσεις τοῦ ὅρου *μίμησις* (imitatio, fiction, reproduction, representation, expression κ.λπ.) ὡς μονομερεῖς ἢ ἀνεδαφικῆς.

129. Πρβ. G. Else, β.π. 448.

130. "Ο.π. 227.

131. «deep-seated prejudice (prejudice in the root-sense)».

132. 13, 1452b 29, 30 πρβ. 6, 1450, 30-31 (ὁ ἦν τῆς τραγωδίας ἔργον).

133. 26, 1462 b 15-16 (ἡ τραγωδία) *κρείττων ἂν εἴη μᾶλλον τοῦ τέλους τυγχάνουσα* τ. ε. «τὴν εἰρημένην ποιεῖν ἡδονήν»).

134. Πρβ. 6, 1450b 18-19: ἡ γὰρ τῆς τραγωδίας δύναμις καὶ ἄνευ ἄγῶνος καὶ ὑποκριτῶν ἔστιν' 14, 1453 b 2-7: δεῖ γὰρ καὶ ἄνευ τοῦ ὄραν ... τὸν ἀκούοντα τὰ πράγματα γινόμενα καὶ φρίσσιν καὶ ἐλεῖν ἐκ τῶν συμβαινόντων' 26, 1462 a 11-12: ἡ τραγωδία καὶ ἄνευ κινήσεως ποιεῖ τὸ αὐτῆς.... διὰ γὰρ τοῦ ἀναγινώσκοντος φανερὰ ὅποια τίς ἐστιν' Ἀριστοφ. *Βάτραχ.* 52: ἐπὶ τῆς νεῶς ἀναγινώσκοντί μοι τὴν Ἀνδρομέδαν πρὸς ἑμμαντὸν κ.λπ.

τοῦ δραματούργου, ἐπαναβεβαιώνεται σὲ κάθε εὐκαιρία εἴτε θετικά (π.χ. 23, 1459a 19-21· 26, 1462b 13-14) εἴτε ἀρνητικά — δηλ. μὲ τὴν ἀπόρριψη μὴ συγγενικῶν συγκρούσεων ἢ ἀναιμάκτων λύσεων τοῦ δράματος, ποὺ προκαλοῦν διαφορετικὲς ψυχικὲς ἀντιδράσεις στὸ ἀκροατήριο, ὅπως συμβαίνει μὲ τὸ *μιαρόν*, τὰ *τερατώδη*,¹³⁵ τὸ *ἀπαθὲς* ἢ αἴσιο τέλος κ.λπ. Ὡς πρὸς τὸ τελευταῖο μάλιστα ἐπικρίνονται ἀπὸ τὸν Σταγυρίτη ποιητὰ *κατ' εὐχὴν* ποιοῦντες τοῖς *θεαταῖς*¹³⁶, οἱ ὁποῖοι δὲν ἀντέχουν νὰ βιώσουν τὴν ἐμπειρία τῶν «φοβερῶν καὶ ἑλεσινῶν» τῆς *καλλίστης* τραγωδίας¹³⁷, ἐνῶ — ἀντίθετα — ἐπαινεῖται ὁ Εὐριπίδης¹³⁸ ὡς ὁ *τραγικώτατος τῶν ποιητῶν*, διότι αἱ *πολλαὶ αὐτοῦ* (τραγωδία) *εἰς δυστυχίαν τελευτῶσιν*· τοῦτο γάρ ἐστιν ὥσπερ εἴρηται ὀρθόν.

Ὁ πρωταρχικὸς ρόλος στὴ διέγερση τῶν συναισθημάτων τοῦ κοινοῦ ἀνατίθεται στὴ «σύνθεση τῶν πραγμάτων» καὶ μάλιστα στὰ ἐντυπωσιακώτερα συστατικά τοῦ «μύθου», ποὺ εἶναι οἱ «περιπέτειες» καὶ οἱ «ἀναγνωρίσεις» (6, 1450a 33-35: τὰ *μέγιστα, οἷς ψυχαγωγεῖ* (= συναρπάζει) ἡ *τραγωδία*). Ἀξιολογικὰ ὑποδεέστεροι παράγοντες, ὅπως ἡ *ὄψις* καὶ ἡ *μελοποιία*, συμβάλλουν ἐπικουρικὰ στὴν εὐαισθητοποίηση τῶν θεατῶν.

Τέλος, ἀδιάψευστο τεκμήριο ἀναφορᾶς πρὸς τὸ θεατρικὸ κοινὸ παρέχει καὶ ἡ δεοντολογία περὶ σχετικῆς ἠθικῆς «ὁμοιότητος» τῶν κοινῶν ἀτόμων μὲ τοὺς τραγικοὺς ἥρωες (13, 1452b34 - 1453a2), οἱ ὁποῖοι πρέπει νὰ κινοῦνται στὸν εὐρύτερο χῶρο ἀνάμεσα στὶς δύο ἀκρότητες: τοῦ *ἐπιεικοῦς*¹³⁹ καὶ τοῦ *σφόδρα πονηροῦ*. Μὲ αὐτὲς τὶς προϋποθέσεις πράγματι διεγείρεται ὁ *ἔλεος* περὶ τὸν *ἀνάξιον*, *φόβος* δὲ περὶ τὸν *ὁμοιον*¹⁴⁰.

γ) Οἱ δύο *κατ' ἐξοχὴν* τραγικὲς συγκινήσεις συνδέονται μὲ τὴ διεργασία τῆς «καθάρσεως» στὸ περιτλάτο ἀπόσπασμα τοῦ 8ου βιβλίου τῶν *Πολιτικῶν* (1341b32 κ.ἑξ.), ὅπου υποστηρίζεται ὅτι ἡ μουσικὴ δὲν πρέπει νὰ χρησιμοποιεῖται μῆς *ἐνεκα ὠφελείας* ἀλλὰ καὶ *πλείονων χάριν* — συγκεκριμένα, *παιδείας ἐνεκεν καὶ καθάρσεως* ... *τρίτον δὲ πρὸς διαγωγὴν, πρὸς ἀνεσίαν τε καὶ πρὸς τὴν τῆς συντονίας ἀνάταυσιν*. Στὴ συνέχεια ὁ Ἀριστοτέλης παρα-

135. «τῶν ὁποίων ἡ ἐπίδρασις εἶναι εἰς τὰ νεῦρα μᾶλλον παρὰ εἰς τὴν ψυχὴν» (I. Συκουτρῆς, δ.π. 112, σμ. 1).

136. 13, 1453 a 35.

137. 13, 1452 b 31-32.

138. 13, 1453 a 24-26.

139. Ὑπὸ τὴν ἔννοια τοῦ «ἀρετῇ διαφέροντος καὶ δικαιοσύνης» (13, 1453 a 8) καὶ ὅχι τοῦ ἀπλῶς ἀξιολόγου — ἀλλ' ὅχι ἀμέμπτου χαρακτήρος (πρβ. *Ρητορ.* B 8, 1385 b 34-35).

140. *Ποιητ.* 1453 a 5-6. Στὴ *Ρητορικὴ* ὁμοως (B, 8 1386a 25-26) δηλώνεται ὅτι καὶ ὁ *ἔλεος* (ὅχι μόνον ὁ *φόβος*) στρέφεται πρὸς τὸν *ὁμοιον*· καὶ τοὺς *ὁμοίους* *ἐλεοῦσιν* *κατὰ ἡλικίαν, κατὰ ἡβη, κατὰ ἔξεις, κατὰ ἀξιώματα, κατὰ γέννη.*

τηρεῖ ὅτι συναισθήματα, ποῦ ἐκδηλώνονται μὲ σφοδρότητα σὲ ὀρισμένους τύπους, εἶναι κοινὰ σὲ ὅλους τοὺς ἀνθρώπους — ὅπως λ.χ. ὁ ἔλεος, ὁ φόβος καὶ ὁ ἐνθουσιασμός — ἀδιάφορο ἂν ποικίλλουν κατὰ τὴν ἐντασὴ¹⁴¹. Κατ' ἀρχὴν οἱ «ἐκστατικοί», ὅταν ὑποστοῦν τὴν ἐπήρεια τῶν ἱερῶν μελῶν, ξαναβρίσκουν τὴν ἡρεμία τους «σὺν νὰ πέρασαν ἀπὸ νοσηλεία καὶ κάθαρση». Τὸ ἴδιο ἀσφαλῶς συμβαίνει μὲ τοὺς ἐπιρρεπεῖς στὸν οἶκτο καὶ στὸ φόβο καὶ γενικῶς στὶς ὑπερευαίσθητες ἰδιοσυγκρασίες¹⁴². Ὅσο γιὰ τοὺς ἄλλους, ποῦ ἀποτελοῦν καὶ τὴν πλειοψηφία τῶν ἀκροατῶν, οἱ ψυχικὲς ἀντιδράσεις τους παραλλάζουν κατὰ τὸ βαθμὸ δεκτικότητος τοῦ καθενός: τοὺς δ' ἄλλους καθ' ὅσον ἐπιβάλλει τῶν τοιούτων ἐκάστῳ. Ξεχωριστὸ ἐνδιαφέρον ὅμως ἐπὶ τοῦ προκειμένου παρουσιάζει τὸ τελικὸ πόρισμα τῆς σχετικῆς συζητήσεως, ποῦ συνενώνει καὶ τὶς τρεῖς κοινωνικὲς ὁμάδες (1342a 14-15): *πᾶσι γίγνεσθαι τινα κάθαρσιν καὶ κουφίεσθαι μεθ' ἡδονῆς*.

Σχετικὰ μὲ τὴ χρῆσιν τῆς ἐκφράσεως «κουφίεσθαι μεθ' ἡδονῆς» θὰ γίνῃ λόγος ὕστερα. Ὡς πρὸς τὸ εἶδος τῆς «καθάρσεως» εἶμαι τῆς γνώμης ὅτι προέχει νὰ ἐξετασθῇ ὁ λεκτικὸς τρόπος, κατὰ τὸν ὁποῖο εἰσάγεται ἡ ἔννοια ἐκάστοτε στὰ κείμενα τοῦ Ἀριστοτέλη:

α) Στὸ παραπάνω ἐδάφιο τῶν *Πολιτικῶν* ἐξ ἀρχῆς ἐφιστᾶται ἡ προσοχὴ τοῦ ἀναγνώστη ἐπὶ τῆς ἰδιότυπης χρήσεως τοῦ ὅρου «κάθαρσις» — γι' αὐτὸν ἄλλωστε τὸ λόγο ὑπόσχεται ὁ Ἀριστοτέλης νὰ διασαφῇ τὸν ὅρο σὲ προσεχῆς φιλολογικὸν περὶ ποιήσεως μελέτημα: *τί δὲ λέγομεν τὴν κάθαρσιν, νῦν μὲν ἀπλῶς, πάλιν δ' ἐν τοῖς περὶ ποιητικῆς ἐροῦμεν σαφέστερον*¹⁴³. Ἐξυπακούεται λοιπὸν ὅτι μεταχειρίζεται τὸν ὅρο κατὰ τρόπο ἀφιστάμενο ἀπὸ τὴν παραδοσιακὴ ὁρολογία τῆς ἱατρικῆς ἀλλὰ καὶ τῶν τελετουργικῶν καθαρμῶν.

β) Σχετικὰ μὲ τοὺς ἀνθρώπους, ποῦ ὑποβάλλονται στὸν παροξυσμὸ τοῦ «ἐνθουσιασμοῦ» ὥστε τελικὰ ν' ἀνακτῇσιν τὴ γαλήνη τους, ὁ Ἀριστοτέλης δηλώνει ὅτι θυμίζουν ἀσθενεῖς, ποῦ ἔτυχαν ἱατρικῆς περιθάλψεως καὶ καθαρτικῆς ἀγωγῆς (1342 a 10-11): *ὥσπερ ἱατρείας τυχόντας καὶ καθάρσεως*. Τὰ δύο — ἄσχετα — σκέλη τῆς παρομοιώσεως ἐφάπτονται ἀπλῶς κατὰ τὴν τελικὴ ἐκβασή, ποῦ εἶναι ὁ κατευνασμός. Ἡ ἀνίχνευση σταδιακῆς ἀντιστοιχίας ἀνάμεσα στὴν καθαρτικὴ ἀγωγή τοῦ σώματος μὲ παρόμοια διεργασία στὸν ἀνθρώπινον ψυχισμό εἶναι, ἀσφαλῶς, αὐθαίρετη καὶ ἀναπόδεικτη. Ἐπ'

141. Πολιτ. 8, 1341 b: *ὁ γὰρ περὶ ἐνίας συμβαίνει πάθος ψυχᾶς ἰσχυρῶς τοῦτο ἐν πάσαις ὑπάρχει, τῷ δὲ ἥττον διαφέρει καὶ τῷ μᾶλλον*.

142. Ταῦτο δὲ τοῦτο ἀναγκαῖον πάσχειν καὶ τοὺς ἐλεήμονας καὶ τοὺς φοβητικοὺς καὶ τοὺς ὅλως παθητικοὺς (1342 a 11-13).

143. Πολιτ. 8, (1341 b, 38-39).

αὐτοῦ θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ ἐπικαλεσθῇ ἀνάλογο παραλληλισμό, ποὺ ἐπιχειρεῖ ὁ Γοργίας στὸ *Ἑλένης ἐγκώμιον*¹⁴⁴, μεταξὺ τῆς «τοῦ λόγου δυνάμεως» πρὸς τὴν τῆς ψυχῆς τάξιν καὶ «τῆς τῶν φαρμάκων τάξεως» πρὸς τὴν τῶν σωμάτων φύσιν,¹⁴⁵ χωρὶς νὰ ὑπαινίσσεται ὅποιαδήποτε λεπτομερειακὴ ἀντιστοιχία μεταξὺ τῶν σκελῶν τῆς παρομοιώσεως. Κατόπιν αὐτῶν δικαιούται κανεὶς νὰ ὑποθέσει ὅτι μὲ τὴν ἐπιλογή τοῦ ἱατρικοῦ ὅρου «κάθαρσις» ὁ Ἀριστοτέλης στοχεύει στὴν ἔξαρση τῶν εὐεργετικῶν συνεπειῶν ἀπὸ τὴν ἀνακίνηση τοῦ ἐλέου καὶ τοῦ φόβου, οἱ ὁποῖες παραλληλίζονται μὲ τὴν ἴαση καὶ καταπράννηση νοσημάτων τοῦ σώματος διὰ τῆς χρήσεως καθαρτικῶν οὐσιῶν.

γ) Ἐπὶ πλεόν, ἡ προσθήκη τῆς ἀόριστης ἀντωνυμίας *τινα* στὴν κατακλιθεῖα τοῦ σχετικοῦ χωρίου τῶν *Πολιτικῶν*¹⁴⁶ (καὶ *πᾶσι γίνεσθαι τινα κάθαρσιν*) ἐπαληθεύει ὅτι τὸ περιεχόμενο τοῦ ὅρου εἶναι ἀσαφές καὶ ἀπροσδιόριστο ἐφόσον εἰσάγεται γιὰ τὴν ὑποδήλωση συναισθηματικῶν μεταβολῶν.

Ἀναγνωρίζεται, σχεδὸν ἀνεπιφύλακτα, ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης μὲ τὴν *Ποιητική* του προβάλλει τὴ δική του ἀπάντηση στὶς αἰτιάσεις τοῦ Πλάτωνος κατὰ τῆς ὁμηρικῆς καὶ δραματικῆς ποιήσεως — ἀντιστρέφοντας μάλιστα τὴν ἀξιολόγηση ἐπιμάρχων ἐνοιῶν. Π.χ. ὅταν ὁ Πλάτων στὴν *Πολιτεία*¹⁴⁷ του στιγματίζει τὴν ἡθικὴ εὐκαμψία τῶν ἀνθρώπων (καὶ μάλιστα τῶν *βελτίστων*), ποὺ ἐλεοῦν καὶ συμπάσχουν μὲ τὰ ἐπὶ σκηνῆς ὀδυρόμενα πρόσωπα — πιστεύοντας *ἐκεῖνο κερδαίνειν... τὴν ἡδονήν*, τὴν ὁποία ἀρνούνται νὰ στερηθοῦν — ὁ Ἀριστοτέλης τονίζει τὴ σπουδαιότητα τοῦ συναισθήματος αὐτοῦ πραγματευόμενος τὸ θέμα *περὶ τοῦ χαίρειν τε καὶ λυπεῖσθαι οἷς δεῖ*¹⁴⁸ στὰ *Ἠθικὰ Νικομάχεια*, ἐνῶ στὴν *Ποιητική* του ἀπαριθμεῖ τουλάχιστον δώδεκα συστατικὰ τῆς ποιήσεως καὶ τῆς καλλιτεχνίας, ποὺ χαρίζουν εὐφροσύνη καὶ ἱκανοποίηση¹⁴⁹.

Ἐξ ἄλλου τὸ παραστατικὸ λεξιλόγιο, ποὺ χρησιμοποιεῖ ὁ Πλάτων στὶς ἐπικρίσεις του διευκολύνει τὴν ἐρμηνεία τοῦ ἀριστοτελικοῦ *κουφίζεσθαι μεθ' ἡδονῆς*: Συγκεκριμένως στὸ δέκατο βιβλίο τῆς *Πολιτείας* (606ab) ὁ Πλάτων δηλώνει ὅτι τὸ *θρηνώδες* καὶ *ἐλεινὸν* τῆς ψυχῆς, ποὺ ἐκ φύσεως ξεσπᾶ σὲ

144. Βλ. πὺδ πάνω, σημ. 21. *Ἑλένης Ἐγκ.* 14 (559): ὥσπερ γὰρ τῶν φαρμάκων ἄλλους ἄλλα χυμοὺς ἐκ τοῦ σώματος ἐξάγει, καὶ τὰ μὲν νόσον τὰ δὲ βίον παύει, οὕτω καὶ τῶν λόγων οἱ μὲν ἐλύπησαν, οἱ δὲ ἔτερψαν, οἱ δὲ ἐφόβησαν, οἱ δὲ εἰς θάρος κατέστησαν τοὺς ἀκούοντας κ.λπ.

145. Γοργ. *Ἑλεν.* *Ἐγκωμ.* 14: Τὸν αὐτὸν δὲ λόγον ἔχει ἡ τε τοῦ λόγου δύναμις πρὸς τὴν τῆς ψυχῆς τάξιν ἢ τε τῶν φαρμάκων τάξιν πρὸς τὴν τῶν σωμάτων φύσιν.

146. 8, 1341 b 14.

147. 10, 605 cd, 606ab.

148. *Ἠθ. Νικομ.* 2, 3, 1104 b 13-14.

149. W. B. Stanford, *Enemies of Poetry*, London - Boston 1980, 76.

δάκρυα καὶ ὀλοφυρμούς ὥσπου νὰ χορτάσει¹⁵⁰, συγκατεῖται μὲ τὴ βία στὸ περιβάλλον οἰκογενειακῶν ἀτυχιῶν. Οἱ τραγικοὶ ὅμως ποιηταὶ ἀκριβῶς σ' αὐτὴ τὴν ἔμφυτη ροπὴ τοῦ θρηνώδους παρέχουν τροφή καὶ ἱκανοποίηση¹⁵¹ ἀνεβάζοντας στὴ σκηνὴ ἀλλότρια πάθη. Ταυτόχρονα, τὸ βέλτιστον μέρος τῆς ψυχῆς, ποὺ δὲν εὐτύχησε νὰ λάβει ἀνάλογη παιδεία καὶ κατὰλληλο ἔθισμό, χαλαρώνει τὴν ἐπιφυλακὴ τοῦ «θρηνώδους» ὑπὸ τὴν ἐπήρεια τῶν δρωμένων ἐπὶ σκηνῆς γιὰ νὰ μὴ στερηθῇ τὴν ἀπόλαυση. Οἱ συνέπειες τότε εἶναι ὅτι μὲ τὴν ἐνδυνάμωση τοῦ ἐλεινοῦ σὲ ἀλλότρια δεινὰ καθίσταται δύσκολος στὸν καθένα μας ὁ αὐτοέλεγχος, ὅταν ἀντιμετωπίζει προσωπικὲς δοκιμασίες¹⁵². Παρόλο ποὺ οἱ ἀξιολογήσεις τῆς μιμητικῆς ποιήσεως ἐκ μέρους τοῦ διδασκάλου καὶ τοῦ μαθητῆ βρίσκονται σὲ διαμετρικὴ ἀντιπαράθεση ἐν τούτοις καὶ οἱ δύο συνομολογοῦν στὴν προβολὴ τῆς ἀνθρώπινης κλίσεως πρὸς τὸ θρῆνο καὶ τὴν ἐκ τούτου ἡδονή, ὅπως καὶ στὴ μεταφορὰ ἐκφράσεων ἀπὸ τίς βιολογικὲς¹⁵³ ὁρμὲς τῆς πείνας καὶ τοῦ κορεσμοῦ πρὸς ἀναπαράσταση συγκινησιακῶν βιωμάτων. Ὁ γραφικὸς ὅμως τρόπος δὲν ἀποτελεῖ καινοτομία τῆς πλατωνικῆς ἢ ἀριστοτελικῆς ψυχολογίας ἀλλὰ συνεχίζει μιὰ μακραίωνη παράδοση, ποὺ ἐπιστομαίνεται στὸν «Ὁμηρο καὶ συνεχίζεται μὲ τὴ δραματικὴ ποίησι»¹⁵⁴. Στὰ ὁμηρικὰ ἔπη ὁ γόος χαρακτηρίζεται ἡμερόεις δηλ. μ' ἓνα προσδιορισμό, ποὺ κυριολεκτεῖται στοὺς φορεῖς καὶ μεταδότες ἐρωτικῆς σαγήνης ἢ αἰσθητικῆς ἀπολαύσεως¹⁵⁵. Ὁ λογότυπος ἡμερος γόοιο (ἢ ἡμερος κλαυθμοῦ¹⁵⁶) συχνὰ ἐναλλάσσεται μὲ τοὺς διαμετρικὰ ἐναντίους προσδιορισμούς τοῦ γόου ὡς κρυεροῦ, στυγεροῦ, ὀλοοῦ, δακρυδέντος, οἰζυροῦ κ.λπ., ποὺ φανεροῦν τὶς ἀφορμὲς τῆς θρηνητικῆς συμπεριφορᾶς.

Ρηματικοὶ τύποι τοῦ τέρπομαι κατὰ κανόνα ἐκφράζουν τὴν ἀνακούφιση καὶ τὴν ἡδονή, ποὺ συνοδεύουν τοὺς λυγμούς,¹⁵⁷ ἐνίοτε ὅμως ὁ ἐπικὸς ἐκ-

150. Πρβ.: πεπεινηκὸς τοῦ δακρῦσαί τε καὶ ἀποδύρασθαι ἱκανῶς καὶ ἀποπλησθῆναι.

151. τοῦτο τὸ ὑπὸ τῶν ποιητῶν πιμπλάμενον καὶ χαῖρον.

152. θρέψαντα γὰρ ἐν ἐκείνοις ἰσχυρὸν τὸ ἐλεινὸν οὐ ῥᾶδιον ἐν τοῖς αὐτοῦ πάθει κατέχειν' πρβ. Πολιτ. 3, 8, 395 cd: ἐκ τῆς μιμήσεως τοῦ εἶναι ἀπολαύσων ... αἱ μιμήσεις... εἰς ἔθνη τε καὶ φύσιν καθίστανται.

153. Πρβ. Ἀριστοτ. Ρητορ. Α, 11 (1370 a 18 κ.ἐξ.): Τῶν ἐπιθυμιῶν αἱ ἄλλοι... ὅσαι εἶναι λέγονται φύσει, ὥσπερ αἱ διὰ τοῦ σώματος ὑπάρχουσαι, ὅλον ἢ τροφῆς δίψα καὶ πείνα.

154. Βλ. διαχρονικὴ ἐπισκόπηση τῶν σχετικῶν μαρτυριῶν στὴ μελέτη μου: «Ἱμερόεις γόος»: ἀπὸ τὸν «Ὁμηρο στὴν τραγικὴ «κάθαρση»», β.π.

155. Π.χ. στήθη ἡμερόεντα, χρῶς ἡμερόεις, ἡμερόεντα ἔργα γάμοιο, ἡμερόεσσα ἀοιδῆ.κ.ξ.

156. Κυρίως σὲ περιπτώσεις ἀνέλπιστης χαρᾶς (γλυκὺς ἡμερος ... κλαυθμοῦ καὶ στοναχῆς, Ὁδυσσ.: κ 398-9, π 214-20, χ 500-1).

157. Π.χ. Ψ 10: ἐπεὶ κ' ὀλοοῖο τεταρπόμεθα γόοιο, Ω 513: γόοιο τετάρπετο, Ὀδυσσ.

μεταλλεύεται τὸ λεξιλόγιο τῆς πρωτόγονης βιολογικῆς λειτουργίας τῆς θρέψεως καὶ τοῦ κορεσμοῦ τῆς πείνας καὶ τῆς δίψας γιὰ ν' ἀποδώσει τὴν πλήρωση τοῦ «ἡμέρου γόοιο». Ἔτσι χρησιμοποιοῦνται συνώνυμες ἐκφράσεις ἀπὸ τῆ διατροφή τῶν ἀνθρώπων, τὸ σπαραγμὸ πτωμάτων ἀπὸ γῦπες καὶ σκυλιά, τὸν φυσικὸ καὶ ἡθικὸ κάματο ἀπὸ τῆ σφαγῆ τῆς μάχης κ.λπ. (κορέννυμι - κορέννυμαι¹⁵⁸, ἄω, ἐξ ἔρον εἶναι ἢ ἔσθαι). Ἀναφορικὰ μὲ τὴν τελευταία περίφραση ἀξίζει νὰ σημειωθῇ ὅτι ὁ στίχος αὐτὰρ ἐπεὶ πόσιος καὶ ἐδητύος ἐξ ἔρον ἔντο, ποῦ ἐπανέρχεται 7 φορὲς στὴν Ἰλιάδα καὶ ἄλλες 14 στὴν Ὀδύσσεια, προσαρμόζεται καταλλήλως στὸ Ω τῆς Ἰλιάδος (στ. 227) γιὰ νὰ περιγράψῃ τὸν πόθο τοῦ Πριάμου νὰ κλάψῃ μέχρη κορεσμοῦ τὸν Ἑκτορα:

αὐτίκα γάρ με κατακτείνειεν Ἀχιλλεὺς
ἀγκὰς ἐλόντ' ἐμὸν νιόν, ἐπὴν γόου ἐξ ἔρον εἴην¹⁵⁹.

Στὴν ἐκφραση γόου ἔρον ἐξ- εἶναι ἴσως ὑπόκειται πρωτόγονη δοξασία ὅτι ὁ πόθος σὰν ὕλικὴ ὄντοτῆτα ἐκβάλλεται ἀπὸ τὸ σῶμα μὲ τὸν κορεσμό του. Ἀπὸ τὴν ὁμηρικὴ ποίηση διοχετεύονται καὶ στὴ δραματικὴ λογοτεχνία οἱ ψυχολογικοὶ «τόποι»¹⁶⁰, ποῦ ἀφοροῦν σ' ἐκδηλώσεις βαρυαλογούντων ἀτόμων. Τὴν ἀνάνεωση τοῦ θέματος τοῦ «ἡμέρου γόοιο» καὶ τῆς λυτρωτικῆς σημασίας τῶν λυγμῶν πιστοποιοῦν οἱ κατωτέρω ἀνθολογούμενοι στίχοι τῶν κορυφαίων τραγικῶν τοῦ 5ου π.Χ. αἰ.:

Κατὰ τίς Χοηφόρους (26-27) τοῦ Αἰσχύλου ἡ καρδιά τους τρέφεται μὲ θρήνους: δι' αἰῶνος δ' ἰνυμοῖσι βόσκειται κέαρ.

Ἄλλου πάλι¹⁶¹ ὁ ἴδιος τραγικὸς ἀναφέρεται στὴν ἱαματικὴ ἐπίδραση τῶν γογγυσμῶν: οἷ τοι στεναγμοὶ¹⁶² τῶν πόνων ἰάματα.

Στὴ σοφόκλεια Ἡλέκτρα (285-6) ἡ ἡρωίδα διεκτραγωδεῖ τίς δυσχερεῖς, ποῦ ἐμποδίζουν τὸν ἀπόλυτο γλυκασμὸ τῶν δακρύων:

οὐδὲ γὰρ κλαῦσαι πάρα
τοσόνδ' ὅσον μοι θυμὸς ἡδονὴν φέρει,

δ 102: γόφ φρένα τέρομαι, λ 212: κρηεροῖο τετραπώμεθα γόοιο, τ 213, 251, φ 57: τάφρθη πολυδακρύτοιο γόοιο, τ 513: τέρομι' ὀδυρομένη γόουσα.

158. Π. χ. Ιλ. Χ 427: τῷ κε κορεσσάμεθα κλαίοντε μυρομένω τε.

159. Πρβ. Σχολιαστῆ: Ἐπὰν κορεσθεῖν τῆς ἐπ' αὐτῷ θρήνου ἐπιθυμίας.

160. τ. ξ: α) ὁ ἡμερος γόοιο, β) ἡ πλήρωση τοῦ πόθου διὰ θρήνων καὶ δακρύων καὶ γ) ἡ συνακόλουθη ἀνακούφιση καὶ ἡδονή.

161. Σὲ στίχο ἀδῆλου δράματος, βλ. Stefan Radt, *Tragicorum graecorum fragmenta* (TrGF), vol. 3, Aeschylus, Göttingen 1985, ἀποσπ. 385, σελ. 433.

162. Κατὰ τὸν Radt ὁ Fred. Blaydes (*Adversaria in Trag. graec. fragm.*, Halis 1894, 22) «bene contulit» τὸ ἀπόσπασμα τοῦ Αἰσχύλου μὲ τὸ χωρίο τῶν Αἰθιοπικῶν τοῦ Ἡλιοδώρου, 2,15,1: «ἀνέπνευσε στεναγμῷ τὸ πάθος ἐπικονφίσας».

ἐνῶ στὴν ταυτάνυμη τραγωδία τοῦ Εὐριπίδη (126) ἡ Ἡλέκτρα χαρακτηρίζεται τῇ θρηνωδία τῆς πολύδακρυν ἀδονάν.

Ἀπὸ τὸν ἴδιο ποιητὴ προέρχονται καὶ ἄλλες μαρτυρίες:

Ὁ χορὸς τῶν Τρωάδων (608-9) ἀναγνωρίζει ὅτι

ἡδὺ δάκρυα τοῖς κακῶς πεπραγόσι
θρήνων τ' ὀδυρμοὶ μοῦσά θ' ἡ λύπας ἔχει.

Ταυτόσημα εἶναι καὶ ἀποσπάσματα χαμένων δραμάτων του, ὅπως τοῦ Οἰνέως:
τοῖς δὲ δυστυχοῦσι πως
τερπνὸν τὸ κλαῦσαι κάποδύρασθαι τύχας,

καὶ τοῦ Οἰνομάου (573 N²)

ἀλλ' ἔστι γὰρ δὴ κὰν κακοῖσιν ἡδονὴ
θνητοῖς ὀδυρμοὶ καὶ δακρύων τ' ἐπιρροαὶ
ἀληθδόνας δὲ ταῦτα κουφίζει φρενῶν
καὶ καρδίας ἔλυσε τοὺς ἄγαν πόνοους.

Τέλος, ὁ χορὸς τῆς Ἀνδρομέδας παροτρύνει τὴ συμπαράσταση τῶν φίλων στὴ δυστυχία τῆς ἡρωίδας ὥστε μὲ τὴ «μετάδοση τῶν δακρύων» νὰ ξελαφρώσουν οἱ «μόχθοι» τῆς:

συνάλγησαν, ὥς ὁ κάμνων | δακρύων μεταδοὺς ἔχει
κουφότητα μόχθων.

Δὲν εἶναι ἀσφαλῶς ἀπλὴ σύμπτωση ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης, ἐρευνώντας τοὺς συντελεστὰς τοῦ «κουφισμοῦ» στὰ Ἡθικά Νικομάχεια (9, 11, 2, 1171a 29 κ.ἐξ.), χρησιμοποιοῖ ταυτόσημο λεξιλόγιο μὲ τοῦ Εὐριπίδη:

...καὶ ἐν ταῖς δυστυχίαις, κουφίζονται γὰρ οἱ λεπούμενοι συναλγούντων τῶν φίλων· διὸ κὰν ἀπορήσειεν τις πότερον ὥσπερ βάρους μεταλαμβάνουσιν ἢ τοῦτο μὲν οὐ, ἢ παρουσία δ' αὐτῶν ἡδεῖα οὔσα καὶ ἡ ἔννοια τοῦ συναλγεῖν ἐλάττω τὴν λύπην ποιεῖ.

Ἐὰν ὁ ἀνωτέρω παραλληλισμὸς εὐσταθεῖ ἐνισχύει τὴν —αὐτονόγη— πεποίθηση ὅτι ὁ Σταγίριτης ἀντλεῖ τὸ ψυχολογικὸ ὕλικό τῶν κειμένων του ὅχι μόνον ἀπὸ προσωπικὴ του ἐμπειρία ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὸν πλοῦτο τῆς λογοτεχνικῆς παραδόσεως, ποὺ ἦταν βέβαια τότε ἀφθονώτερος ἀπὸ τὰ περιωζόμενα σήμερα κείμενα τῆς ἀρχαιότητος.

Ἀπὸ τῇ γενομένη ἐξέτασι τῆς Ποιητικῆς καὶ συγγενῶν χωρίων ἀπὸ

ἄλλα ἔργα τοῦ Ἀριστοτέλη προκλύπτουν οἱ βασικὲς ἔννοιες (μίμησις, παιδεία, πάθη, ἡδονή, κάθαρσις, κουφισμός) ποὺ φαίνεται ὅτι συγκροτοῦν τὸ διάγραμμα μιᾶς ἀριστοτελικῆς θεωρίας περὶ τραγικῆς ποιήσεως. Ἐὰν οἱ ἐπισημάνσεις αὐτὲς δὲν ἐπισύρουν, ἴσως, ὑπολογίσιμες ἀντιγνώμεις, τὸ καίριο πρόβλημα, ποὺ ἀναφέρεται, ἀφορᾷ στὶς ἀμοιβαῖες σχέσεις μεταξὺ τῶν ἐννοιῶν αὐτῶν καὶ στὴ διαβάθμισή τους (ἢ τῇ χρονικῇ ἀκολουθίᾳ τους) ὥστε ἀπὸ κοινοῦ ν' ἀποτελέσουν μιὰ —εἰλαζομένη— ἐνιαία καὶ λογικὰ διαρθρωμένη θεωρία τοῦ Σταγίριτη. Τὰ ὑφιστάμενα ὅμως κενὰ στὴ γραμματειακὴ παράδοση δὲν εὐνοοῦν πληρέστερη ἀνασύνθεση.

SUMMARY

Minos Kokolakis, «Factors governing tragic pity».

With reference chiefly to modern bibliography on Aristotle's *Poetics* the author reexamines the evidence bearing on the *catharsis* clause in the definition of tragedy. As to the question of where the process of arousing and alleviating the tragic emotions is to be sought, he attempts to underline the inadequacy and contradictions in the structural interpretation of the *catharsis* term (e.g. by Otte, Else a.o.). At the same time, however, he produces stylistic features of an Aristotelian treatment of the term away from the traditional uses in ancient medicine and religious purifications. He, furthermore, argues for a literary antecedent to Aristotle's view of «pleasure through pity» by recording a wealth of poetic instances from Homer through the tragedians in which tears and lamentations are termed desirable and pleasurable antidotes to relieve distress.